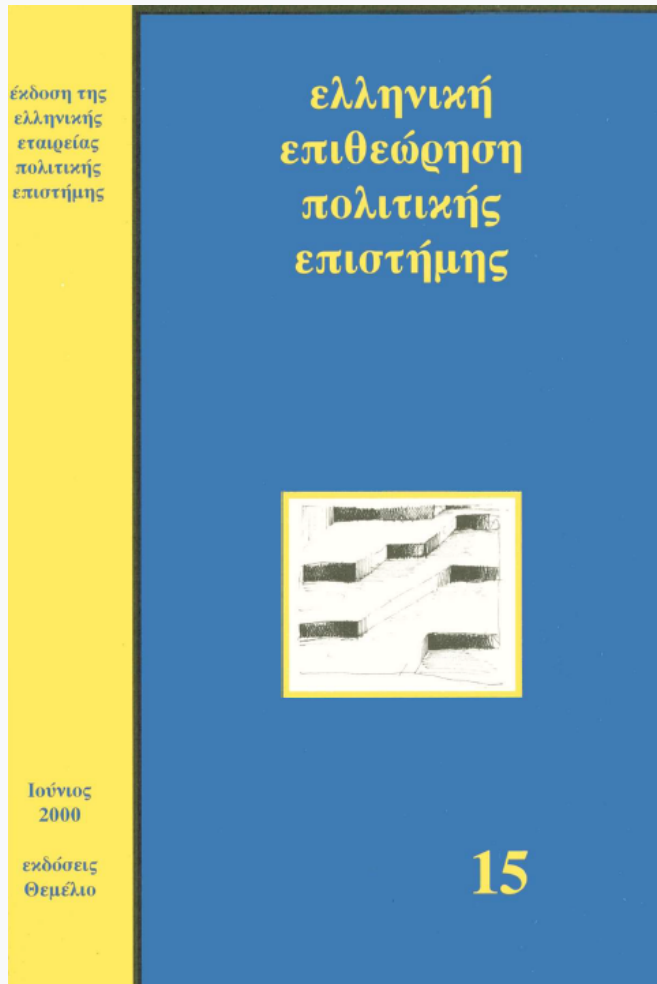

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 15 (2000)

Το αίτημα της αυτονομίας στο νεότερο ευρωπαϊκό πανεπιστήμιο: ιστορικές και πολιτικές διαστάσεις

Γιώργος Ν. Γκότσης

doi: [10.12681/hpsa.15175](https://doi.org/10.12681/hpsa.15175)

Copyright © 2017, Γιώργος Ν. Γκότσης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γκότσης Γ. Ν. (2017). Το αίτημα της αυτονομίας στο νεότερο ευρωπαϊκό πανεπιστήμιο: ιστορικές και πολιτικές διαστάσεις. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 15, 99–140. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15175>

ΤΟ ΑΙΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΟ ΝΕΟΤΕΡΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ: ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ

Η διαμόρφωση του θεσμού του σύγχρονου ευρωπαϊκού πανεπιστημίου αποτελεί συνέπεια μιας μακράς ιστορικής πορείας, οι καταβολές της οποίας εντοπίζονται στον ευρωπαϊκό Μεσαίωνα και τις αρχές των Νεότερων Χρόνων. Τα πνευματικά κινήματα της Αναγέννησης και της θρησκευτικής Μεταρρύθμισης άσκησαν πολύπλευρες επιδράσεις στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα της εποχής, τα οποία εισήλθαν σε μία φάση παρακμής στα τέλη του 17ου αιώνα. Η αυξανόμενη εξάρτηση των πανεπιστημίων από τη βούληση της πολιτικής εξουσίας κορυφώθηκε στα τέλη του Ancien Régime: η φθίνουσα πορεία της οργανωτικής αυτοτέλειας των ανώτατων ιδρυμάτων ανекόπη στις αρχές του 19ου αιώνα, με το μεταρρυθμιστικό όραμα του W. von Humboldt. Ακολούθησε μια περίοδος σχετικής ανάκαμψης, η οποία προετοίμασε το έδαφος μεταγενέστερων εξελίξεων: της σύνδεσης επιστήμης και έρευνας, της μετάβασης σε πανεπιστήμια-μαζών (και υποχώρησης του ελιτισμού του 19ου αιώνα), της κοινωνικής καταξίωσης του πανεπιστημιακού θεσμού. Προϋπόθεση επιτέλεσης του έργου των πανεπιστημίων στη σύγχρονη παγκοσμιότητα αποτελεί η διατήρηση της οργανωτικής και διοικητικής αυτονομίας τους, την οποία απειλεί να καταλύσει η διαφαινόμενη διαπλοκή των ιδρυμάτων προς μη αμιγώς επιστημονικά ενδιαφέροντα.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το πανεπιστήμιο συνιστά τον μοναδικό ευρωπαϊκό θεσμό που κατόρθωσε, σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια της τελευταίας χιλιετίας, να διατηρήσει τα θεμελιώδη οργανωτικά και ρυθμιστικά του πρότυπα, τον πρωταρχικό, κοινωνικό ρόλο και τις αντίστοιχες λειτουρ-

* Λέκτορας στο τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

γίες του με αξιοθαύμαστη επιτυχία. Ο θεσμός αυτός ανέπτυξε μια αξιολογή *εγγενή* δυναμική με ισχυρή διαχρονική συνέχεια, παρά τις επιμέρους καιρίες τομές στην ιστορική του πορεία: συνέβαλε, επιπλέον, στην καλλιέργεια, μετάδοση και προαγωγή της γνώσης ανά τον κόσμο. Κυρίως όμως, καθοριστική ήταν η συμβολή αυτού του θεσμού στη διαμόρφωση μιας πνευματικής παράδοσης κοινής και προσιτής σε όλους τους ευρωπαϊκούς λαούς, στο πλαίσιο του ευρύτερου ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Αξίζει να υπογραμμιστεί ο ρόλος του πανεπιστημιακού θεσμού στη δημιουργία όχι μόνο μιας λόγιας ακαδημαϊκής ελίτ, αλλά επιπλέον, και ενός συνόλου ανθρώπων με σοβαρή επαγγελματική εξειδίκευση: το ήθος αυτής της κοινότητας ατόμων αντλείται από ενιαίες παραδόσεις, αξίες και αρχές που υπερβαίνουν επιμέρους διαφορές (τοπικές, εθνοτικές, πολιτισμικές) και θέτουν τις προϋποθέσεις μιας *κριτικής θεώρησης* των προβλημάτων της σύγχρονης παγκοσμιότητας.

2. ΡΟΛΟΣ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ (16ος-18ος ΑΙΩΝΑΣ)

α. Μορφή και αποστολή των ανώτατων πνευματικών ιδρυμάτων στους νεότερους χρόνους

Η είσοδος στον 16ο αιώνα συνοδεύεται από μια πολλαπλότητα μεταβολών και ανακατατάξεων στο χώρο της ανώτατης εκπαίδευσης. Οι σχέσεις μεταξύ διδασκόντων και φοιτητών στην πανεπιστημιακή δομή των μεσαιωνικών σπουδών¹ αποκάλυπταν τη δυσχέρεια

1. Για τη μεσαιωνική οργάνωση και λειτουργία των πανεπιστημίων, βλ. διεξοδικά, A.B. Cobban, *The Medieval Universities: their Development and Organization*, Methuen, Λονδίνο 1975· του ίδιου, *The Medieval English Universities. Oxford and Cambridge to c. 1500*, Univ. of California Press, Berkeley 1988. J. Verger, *Les universités au Moyen Age*, PUF, Παρίσι 1973· του ίδιου, *Les universités françaises au Moyen Age*, E.J. Brill, Leiden 1995. J. Fried (επιμ.), *Schulen und Studium im sozialen Wandel des hohen und späten Mittelalters*, J. Thorbecke, Sigmaringen 1986. H. Rashdall, *The Universities of Europe in Middle Ages*, 3 τόμοι, Oxford Univ. Press, Οξφόρδη 1936. H. Denifle, *Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400*, Βερολίνο 1956. H. Grundmann, *Von Ursprung der Universität im Mittelalter*, Wiss. Buchgesellschaft, Darmstadt 1976. Jacques Paquet (επιμ.), *The Universities in the Late Middle Ages*, Univ. catholique/Institut d'études médiévales, Louvain 1978. M.J.

με την οποία οι γνώμες ορισμένων φημισμένων δασκάλων, οι *autoritates*, σχετιζόνταν προς την προαγωγή των διαδικασιών ελεύθερης μάθησης. Η προγενέστερη σχέση μεταξύ των μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας στη βάση ενός *studium generale*² αντικαταστάθηκε προοδευτικά από το ακαδημαϊκό ιδεώδες της κοινής αναζήτησης της γνώσης: στη θέση της περίφημης μεσαιωνικής ενότητας διδασκόντων και διδασκομένων, της *universitas magistrorum et scholarium*, εμφανίζονται αυτόνομοι κύκλοι ακαδημαϊκής ενασχόλησης με κριτήριο τη συλλογική γνωστική επιδίωξη στην κατεύθυνση των *studia humanitatis*³ (των ανθρωπιστικών σπουδών), ικα-

Hoenen - J.H. Schneider - G. Wieland, *Philosophy and Learning. Universities in the Middle Ages*, Brill, Leiden 1995. H. Wieruszowski, *The Medieval University*, Princeton, N.J. 1966. Για το μεσαιωνικό παιδευτικό ιδεώδες, βλ. A. Pilz, *Die gelehrte Welt des Mittelalters*, Köln/Wien 1982. J. Koch, *Artes liberales. Von der antiken Bildung zur Wissenschaft des Mittelalters*, Leiden/Köln 1976. B. Schwenk, *Geschichte der Bildung und Erziehung von der Antike bis zum Mittelalter*, Deutscher Studienverlag, Weinheim 1996. D. Poirion (επιμ.), *Milieux universitaires et mentalité urbaine au Moyen Age*, Univ. de Paris-Sorbonne, Παρίσι 1987. A. Maieru, *University Training in Medieval Europe*, Leiden 1994. Η πλέον έγκριτη και ολοκληρωμένη επισκόπηση της ιστορικής πορείας του πανεπιστημιακού θεσμού θεωρείται ασφαλώς το εξάτομο έργο G.P. Brizzi - J. Verger, *Le università dell'Europa*, 6 τόμοι, A. Pizzi, Cinisello-Balsamo 1990-1995. Για τις καταβολές του θεσμού, βλ. S. Ferruolo, *The Origins of the University. The Schools of Paris and their Critics, 1100-1215*, Stanford University Press, Stanford 1985.

2. Ως *studium generale* ορίζεται ένας θεσμός ανώτατης εκπαίδευσης που θεμελιώνεται ή επικυρώνεται για το νομικό status του, από μια οικουμενική ρυθμιστική αρχή του μεσαιωνικού κόσμου, όπως ο πάπας ή και ο αυτοκράτορας: τα μέλη του θεσμού αυτού απολάμβαναν ενός αριθμού δικαιωμάτων, η εφαρμογή των οποίων υπήρξε καθολική και υπερέβαινε όλες τις τοπικές διαιρέσεις της εποχής (πόλεις, επισκοπές, ηγεμονίες, κράτη). Βλ. ενδεικτικά, J. Verger, «Patterns», στο H. de Ridder-Symoens (επιμ.), *A History of the University in Europe*, τόμ. I, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1992, σ. 35-67, ιδίως σ. 35-37. Επίσης, M. Michèle Mulchahey, «The dominican studium system and the Universities of Europe in the XIIIth century», στον τόμο *Manuels, programmes de cours et techniques d'enseignement dans les universités médiévales*, Publications de l'Institut d'études médiévales, Louvain-la-neuve 1994, σ. 277-324, καθώς και τις μελέτες του συλλογικού τόμου, J. van Engen (επιμ.), *Learning Institutionalized. Teaching in the Medieval University*, Univ. of Notre Dame Press, Notre Dame 2000.

3. Για τη θέση των πανεπιστημίων κατά την Αναγέννηση και την εποχή του ουμανισμού, βλ. αναλυτικά, S. Stelling-Michaud, «La storia delle università nel medioevo e nel Rinascimento: stato degli studi e prospettive di ricerca», στον τόμο G. Arnaldi (επιμ.), *Le origini dell'Università*, Bologna 1974, σ. 153-217. P.F. Grendler, *Schooling in Renaissance Italy. Literacy and Learning, 1300-1600*, John Hopkins Univ.

ών να συμβάλουν στη διαμόρφωση όχι μόνον γνωστικών, αλλά και ηθικοπρακτικών προτύπων.

Κατά τον 17ο και 18ο αιώνα, εποχή που το νεότερο πανεπιστήμιο απώλεσε σταδιακά την αρχική του δυναμική και τις παραδοσιακές πηγές του έμπνευσης και ανανέωσης, αυτό το υπόδειγμα ακαδημαϊκής συλλογικότητας επέζησε και διατηρήθηκε στη νέα πραγματικότητα των φιλολογικών και επιστημονικών ακαδημιών,⁴ τα μέλη των οποίων (ειδήμονες –virtuosi και ειδικευόμενοι–dilettanti) διακρίνονταν από μια εμφανή δημιουργική πρόσληψη και αφομοίωση νέων ανερχόμενων γνωστικών κλάδων. Στο πλαίσιο του πανεπιστημιακού θεσμού, το αίτημα της καθολικής ακαδημαϊκής γνώσης θα γνωρίσει νέα άνθηση στο οργανωτικό και παιδαγωγικό ιδεώδες που θα καλλιεργηθεί από τον W. von Humboldt (1767-1835) στα τέλη του 18ου αιώνα.⁵

Η άνοδος και εδραίωση των Ακαδημιών συνδέεται με ό,τι αποκαλείται «αλλαγή ακαδημαϊκού παραδείγματος», στο πλαίσιο της υιοθέτησης ιστορικοφιλολογικών μεθόδων ως μέσου προαγωγής των επιστημών. Το παράδειγμα αυτό δεν αποτέλεσε εντούτοις χαρακτηριστικό γνώρισμα των αρχών των Νεοτέρων Χρόνων: η φιλολογική ενασχόληση παραχώρησε τη θέση της στις θετικές επιστή-

Press, Βαλτιμόρη 1989. J. Davies, *Florence and its University during the Early Renaissance*, E.J. Brill, Leiden 1998. L. Matines, *Lawyers and Statecraft in Renaissance Florence*, Princeton Univ. Press, Princeton, N.J. 1968. G. Brucker, *The civic world of early renaissance Florence*, Princeton 1977. E. Garin, *L'éducation de l'homme moderne. La pédagogie de la Renaissance (1400-1600)*, Fayard, Παρίσι 1968. M.B. Becker, *Civility and Society in Western Europe, 1300-1600*, Indiana Univ. Press, Bloomington 1988.

4. Για τα διάφορα είδη ακαδημιών και αντίστοιχων λογίων ενώσεων, βλ. διεξοδική διαπραγμάτευση στις ακόλουθες μελέτες: B. Faij, «Learned Societies in Europe and America in the Eighteenth Century», *American Historical Review*, τόμ. 37 (1931-32), σ. 255-266. F. Hartmann - R. Vierhaus (επιμ.), *Der Akademiegedanke im 17 und 18 Jahrhundert*, Bremen/Wolfenbüttel 1977. K. Müller, «Zur Entstehung und Wirkung der wissenschaftlichen Akademien und Gelehrtenvereinigungen des 17. Jahrhunderts», στον τόμο H. Rössler - G. Franz (επιμ.), *Universität und Gelehrtenstand 1400-1800*, Limburg 1970, σ. 127-144. D. Roche, *Le siècle des Lumières en province. Académies et académiciens provinciaux 1680-1789*, 2 τόμοι, Παρίσι-Χάγη 1978. F.A. Yates, «The Italian Academies», στο έργο του ίδιου, *Renaissance and Reform: the Italian Contribution*, Λονδίνο 1983, σ. 6-29.

5. Για τη συμβολή του Humboldt, βλ. ενδεικτικά, C. Menze, *Die Bildungsreform Wilhelm von Humboldts*, Αννόβερο 1975. L. Boehm, «W. von Humboldt and the University: Idea and implementation», *C.R.E. Information*, τόμ. 62 (1983), σ. 89-105.

μες (ακρογωνιαίος λίθος των οποίων υπήρξαν τα μαθηματικά κατά τον 17ο αιώνα) αρκετά μεταγενέστερα, ενώ μόλις τον 18ο αιώνα συνετελέσθη η κρίσιμη στροφή προς την πραγματολογική επιστήμη με χρήση πειραματικών μεθόδων.

Καθίσταται συνεπώς προφανές ότι καθέννας από τους τρεις διαδοχικούς αιώνες που συνθέτουν την ευρωπαϊκή νεωτερικότητα (16ος-18ος αιώνας) δημιούργησε τη δική του δεσπόζουσα επιστημονική ενασχόληση. Ο 16ος αιώνας υπήρξε περίοδος κυριαρχίας των *φιλολογικών-ιστορικών* σπουδών, με ταυτόχρονη αναθεώρηση των παραδοσιακών θεολογικών θεμελίων: το ρεύμα του ανθρωπισμού διαπέρασε πλήρως τα πανεπιστημιακά ιδρύματα της εποχής, μετατράπηκε όμως σταδιακά σε εξάρτημα των κοινωνικοπολιτικών δομών, με συνέπεια την οριστική απώλεια της συνολικής του αξιοπιστίας. Στις αρχές του 17ου αιώνα, η αδυναμία επιβίωσης των ανθρωπιστικών αντιλήψεων υπήρξε εμφανής, νέα όμως άνθηση των επιστημών (ιδίως στην περιοχή των μαθηματικών) ήρθε να καλύψει το διαφαινόμενο γνωστικό κενό. Η ραγδαία ανάπτυξη των μαθηματικών έλαβε χώρα εντός και εκτός των πανεπιστημίων, πολλά εκ των οποίων φαίνεται ότι διέκειντο εχθρικά προς τη δημιουργούμενη νέα γνώση: είναι γεγονός ότι η μεγάλη αυτή ανάπτυξη των επιστημών κατά τον 17ο αιώνα υπερέβη σε αρκετό βαθμό το πανεπιστημιακό πλαίσιο, όχι όμως στην ίδια έκταση σε ολόκληρη την Ευρώπη. Τα πανεπιστήμια ορθά διέβλεπαν στη ραγδαία ανάπτυξη της επιστήμης ένα δυνητικό κίνδυνο: η αλματώδης πρόοδος των επιστημών συνιστούσε ενδεχόμενη απειλή για την υπάρχουσα διάρθρωση και ιεράρχηση των υφιστάμενων επιστημονικών κλάδων, στο βαθμό που οι πρωτοποριακές εργασίες των μαθηματικών και φιλοσόφων (όπως του Descartes, του Fermat, του Viète, του Huygens, συμπεριλαμβανομένου του Γαλιλαίου) υπερέβαιναν την υπό στενή έννοια υφιστάμενη οριοθέτηση των διαφόρων γνωστικών πεδίων, με αποτέλεσμα την ανατροπή της ήδη θεσμοποιημένης γνωστικής διαδικασίας και πρακτικής.⁶

6. Για το ζήτημα της επίδρασης της επιστημονικής επανάστασης του 17ου αιώνα στους ακαδημαϊκούς θεσμούς της εποχής, βλ. σχετικά N. Hammerstein, «The Modern World. Sciences, Medicine and Universities», *History of Universities*, τόμ. 8 (1989), σ. 151-178. B.J. Shapiro, «The Universities and Science in seventeenth Century England», *Journal of British Studies*, τόμ. 10 (1971), σ. 47-82. J. Cascoigne, «The Universities and the Scientific Revolution», *History of Science*, τόμ. 23 (1985), σ. 391-434· του ίδιου, «A reappraisal of the role of the universities in the Scientific

Η στρόφη προς την προτεραιότητα και την υπεροχή πειραματικών μεθόδων θεωρείται βασικό γνώρισμα της επιστήμης του 18ου αιώνα: χάρη στο έργο του Boyle (1627-1691), του Ισαάκ Νεύτωνα (1642-1727) και του Boerhaave (1668-1738), η πειραματική μέθοδος αναγορεύθηκε σε μόνιμη επιχειρησιακή βάση κάθε επιστημονικού έργου. Η αξιοθαύμαστη ανάπτυξη της πειραματικής επιστήμης του 18ου αιώνα και η συνακόλουθη διαμόρφωση εφηρμοσμένων επιστημών θεωρούνται κύριες αιτίες ίδρυσης, εκτός των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, εξειδικευμένων σχολών με σκοπό την καλλιέργεια και προαγωγή της πραγματολογικής επιστημονικής δραστηριότητας. Αυτή η θεμελιώδης μεταβολή του κυρίαρχου επιστημονικού παραδείγματος είχε σοβαρές θεσμικές προεκτάσεις στον ευρύτερο χώρο καλλιέργειας της επιστήμης: καταρχήν, επέφερε τη βραδεία, αλλά αμετάκλητη, εξασθένηση της τυπικά μεσαιωνικής επιρροής της εκκλησίας σε πανεπιστημιακά ιδρύματα. Κυρίως όμως, το μεσαιωνικό ιδεώδες της ενοείδίας και καθολικότητας της γνώσης (*universitas*) στο πλαίσιο μιας ευρείας μόρφωσης που προσέφερε το μεσαιωνικό θεσμικό πρότυπο (*studium generale*), διέφερε αισθητά από τις αρχές και επιδιώξεις των εξειδικευμένων ανώτατων σχολών (*Hautes Écoles*) του 18ου αιώνα. Το παιδευτικό ιδεώδες της *universitas* υπήρξε μια ενοποιητική δυνατότητα όλων των γνωστικών επιδιώξεων κατά τον ύστερο Μεσαίωνα: στόχευε στην καθολική ρύθμιση του βίου κάθε μέλους της πανεπιστημιακής κοινότητας και κάλυπτε όλο το φάσμα της ανθρώπινης γνώσης, τυπικής και εφαρμοσμένης,⁷ σε αντίθεση προς την περιοριστική και αυστηρά εξειδικευμένη οπτική των *Hautes Écoles* την εποχή του Διαφωτισμού. Αυτή η ουσιαστική αλλαγή προσανατολισμού και στόχων είχε ως αποτέλεσμα την αναθεώρηση της πανεπιστημιακής ιδέας, και μπορεί να διασαφήσει επαρκώς τη μακρόχρονη ιστορική εξέλιξη του μεσαιωνικού πανεπιστημίου προς τα μεταγενέστερα πανεπιστημιακά ιδρύματα του 19ου αιώνα.

Revolution», στον τόμο D.C. Lindberg - R.S. Westman (επιμ.), *Reappraisals of the Scientific Revolution*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1990, σ. 207-60, ιδίως σ. 245 κ.ε. Του ίδιου, *Science, Politics and Universities in Europe, 1600-1800*, Ashgate, Aldershot 1998. Για τη σχέση του μεσαιωνικού πανεπιστημίου προς τη μεσαιωνική επιστήμη, βλ. P. Kibre - N.G. Siraisi, «The Institutional Setting: The Universities», στον τόμο R.C. Lindberg (επιμ.), *Science in the Middle Ages*, Univ. of Chicago Press, Σικάγο-Λονδίνο 1978, σ. 120-44.

7. Βλ. αναλυτικά, J. Verger, «Patterns», ό.π., σ. 37-41.

Αυτό που πρέπει να υπογραμμιστεί, εντούτοις, είναι η διαχρονική βιωσιμότητα και δομική σταθερότητα του πανεπιστημιακού θεσμού. Το πανεπιστήμιο αποδείχτηκε ικανό να αφομοιώσει τις συντελούμενες μεταβολές μορφής και λειτουργίας του που απαιτούσε η εμφάνιση νέων συνθηκών επιστημονικής δραστηριότητας και νέων κοινωνικών αναγκών για επαγγελματική ειδίκευση, διατηρώντας αναλλοίωτη την επίγνωση για την παιδευτική αποστολή του και την ιδιαίτερη ταυτότητά του ως θεσμού δημιουργίας και μετάδοσης ακαδημαϊκής γνώσης. Και τούτο διότι τα πανεπιστήμια, παρά τις εμφανείς επιμέρους διαφορές τους, αναγνώριζαν μια κοινή θεσμική δομή, που εντάσσονταν στην ίδια πνευματική και πολιτισμική παράδοση, ενώ δεν έπαυαν να προσφέρουν ένα ευρύ φάσμα υπηρεσιών προς την κοινωνία. Η διάκριση πανεπιστημίων και άλλων ομοταγών θεσμών (Ακαδημίες, επαγγελματικές ανώτατες σχολές) διαφορετικού οργανωτικού επιπέδου δεν παύει να καθιστά δυνατή τη διαπίστωση παρόμοιων δομών, ή τουλάχιστον κοινών στόχων και επιδιώξεων, παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις λειτουργιών και μεθόδων. Με βάση τις παραπάνω επισημάνσεις, είναι δυνατή η ταξινόμηση των πανεπιστημίων στους νεότερους χρόνους σε συνάρτηση προς την επιτελούμενη από αυτά πρωτεύουσα κοινωνική λειτουργία. Οι κυριότερες λειτουργίες αυτού του είδους είναι οι ακόλουθες:

α) Η παροχή βαθύτερης μόρφωσης και παιδείας ανθρωπιστικού τύπου ως εφόδιο για την πορεία του βίου: η λειτουργία αυτή υπήρξε η πλέον σημαντική σε πανεπιστήμια ανθρωπιστικής κατεύθυνσης.

β) Η παροχή γενικής εκπαίδευσης, μη κατ' ανάγκη ταυτόσημης προς την ευρύτητα γνώσεων και μάθησης.

γ) Η κατάρτιση υποψηφίων για την άσκηση ενός επαγγέλματος ή, αντιθέτως, η προαγωγή θετικής επιστημονικής γνώσης: η λειτουργία αυτή επέφερε το σχηματισμό εξειδικευμένων γνωστικών κλάδων.

δ) Η διαμόρφωση μιας προνομιακής ομάδας ειδημόνων, ικανών να στελεχώσουν κείριες διοικητικές θέσεις: πρόκειται για τη δημιουργία μιας πεπαιδευμένης κοινωνικοπολιτικής ελίτ, ικανής να ανταποκριθεί στις αυξανόμενες απαιτήσεις περί της προτεραιότητας της κοινωνικής ωφελιμότητας της γνώσης.

ε) Η κολεγιακή λειτουργία ως υπαγόρευση, εντός μιας κοινότητας μάθησης, προτύπων και κανόνων συγκεκριμένων τρόπων

ζωής: τούτο θεωρείται επίτευγμα του βρετανικού κολεγιακού τύπου πανεπιστημίου.

β. Σχέσεις των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων προς κοσμικές και θρησκευτικές δομές εξουσίας κατά τον 16ο και 17ο αιώνα

Καθίσταται πλέον εμφανές ότι κάθε τυπολογία και απαρίθμηση των θεσμών των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων στους νεότερους χρόνους παρουσιάζει αυξημένη συνθετότητα σε σχέση προς την επικρατούσα ομοιομορφία της μεσαιωνικής καθολικότητας: το ιδεώδες της *universitas* υποχώρησε σταδιακά, με συνέπεια την εμφάνιση μιας νέας πολλαπλότητας τοπικών και εθνικών ιδιαιτεροτήτων. Απαραίτητο στοιχείο για την αναγνώριση ενός ανώτατου πνευματικού ιδρύματος ως πανεπιστημίου εξακολουθούσε να παραμένει ο προσδιορισμός του ως έγκριτου και επίσημου θεσμικού οργάνου, θεμελιωμένου ή εποπτευομένου από μια υπέρτερη αρχή, θρησκευτική ή πολιτική. Το φάσμα εντούτοις αυτών των αρχών διευρύνθηκε αισθητά, καθώς πέραν του πάπα και του Αυτοκράτορα (της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, *Sacrum Imperium*) αμοδιότητα κύρωσης πανεπιστημίων απέκτησε ένα σύνολο τοπικών παραγόντων: βασιλείς νεοσύστατων εθνικών κρατών, κοσμικοί ηγεμόνες, αυτόνομες πόλεις και θρησκευτικές κοινότητες συνδέθηκαν με στόχο την ίδρυση νέων πανεπιστημίων μέσω αποφάσεων τοπικού, μη οικουμενικού χαρακτήρα. Το δικαίωμα απονομής πανεπιστημιακών τίτλων και αναγνωρισμένων διπλωμάτων δεν έπαψε ασφαλώς να χαρακτηρίζει τα πανεπιστημιακά ιδρύματα, η ευρύτερη αποδοχή εντούτοις αυτών των τίτλων σταδιακά εξέλειπε. Η νεότερη εποχή διακρίνεται από το φαινόμενο σύστασης γύρω από τα υπό στενή έννοια πανεπιστήμια, ενός αυξανόμενου αριθμού ιδρυμάτων που, χωρίς να διαθέτουν το δικαίωμα απονομής τίτλων, ήταν σε θέση να διασφαλίσουν την παροχή μιας, έστω και εν μέρει, ανώτερης εκπαίδευσης.

Το ευρύτερο ρεύμα της θρησκευτικής Μεταρρύθμισης του 16ου αιώνα άσκησε, όπως και το κίνημα του ανθρωπισμού προγενέστερα, αξιοσημείωτη επίδραση στα πανεπιστήμια της εποχής.⁸ Σύντο-

8. Οι επιδράσεις της Μεταρρύθμισης, στους ακαδημαϊκούς θεσμούς εν γένει, υπήρξε πολύπλευρη· βλ. διεξοδικά, L. Grane (επιμ.), *University and Reformation*, Leiden 1981. O.J. de Jong, States, «Churches and Universities during the Reformation», *C.R.E.-Information*, τόμ. 72 (1985), σ. 47-60. N. Hammerstein, «Universitäten und

μα κατέστη αντιληπτό ότι τα πανεπιστήμια μπορούσαν να τεθούν στην υπηρεσία της εδραίωσης νέων θρησκευτικών πεποιθήσεων: για το λόγο αυτό, οι επιμέρους κοσμικές εξουσίες επιχειρούσαν να ενθαρρύνουν την ανάπτυξη του πανεπιστημιακού θεσμού ως οργάνου και εργαλείου θρησκευτικής ερμηνευτικής, με συνέπεια την ταχύτερη εξάπλωση των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων ανά την Ευρώπη. Με την πάροδο του χρόνου όμως, άρχισε να διαφαίνεται η έστω και περιορισμένη αποδέσμευση των πανεπιστημίων από επιδράσεις της Αναγέννησης και της Μεταρρύθμισης: η διατύπωση αρχών με άξονα τη σύνθεση σοφίας και ευσέβειας (*sapiens et eloquens pietas*) αποτέλεσε τον πυρήνα μιας διαδικασίας βαθμιαίας σύγκλισης και συγκερασμού των δύο κυρίων πνευματικών τάσεων της εποχής, της θρησκευτικής Μεταρρύθμισης και της Αναγέννησης γραμμάτων και τεχνών. Σκοπός των κοσμικών ηγεμόνων παρέμεινε η δυνατότητα κατάρτισης πεπαιδευμένων δημόσιων λειτουργών, αξιωματούχων, αλλά και κληρικών ικανών να αναλάβουν και να διεκπεραιώσουν τις πολιτειακές και εκκλησιαστικές υποθέσεις. Η πραγματικότητα των θρησκευτικών συγκρούσεων και πολεμικών αναμετρήσεων των αρχών του 17ου αιώνα δεν αλλοίωσε την παραπάνω εικόνα.⁹ Οι αντιμαχόμενες θρησκευτικές ομολογίες ταχύτερα αντελήφθησαν τη σημασία των χώρων καλλιέργειας και μετάδοσης της γνώσης: οι μαθησιακές διαδικασίες μπορούσαν να αποβούν ευεργετικές προς την κατεύθυνση πληρέστερης θρησκευτικής αγωγής και διαπαιδαγώγησης. Η νέα σημασία την οποία απέδωσε στα πανεπιστήμια η παγιομένη θεολογικοπολιτική κατάσταση, απέληγε τελικώς σε σύντονες απόπειρες άσκησης μεγαλύτερης επιρροής επ' αυτών, τόσο εκ μέ-

Reformation», *Historische Zeitschrift*, τόμ. 258 (1994), σ. 339-357. A. Seifert, «Studienordnung und Studienfreiheit zwischen Reformation und katholischer Reform», στον τόμο R. Bäumer (επιμ.), *Reformatio Ecclesiae*, Paderborn/München/Wien 1980, σ. 661-677. J. Morgan, *Godly Learning. Puritan Attitudes Towards Reason, Learning and Education*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1988. Εξαιρετική (για το ζήτημα αυτό) είναι η μελέτη της H. Robinson-Hammerstein, *European Universities in the Age of Reformation and Counter-Reformation*, Four Courts Press, 1998.

9. Αντιθέτως, ακόμη και αυτή η διεξαγωγή παρόμοιων πολεμικών επιχειρήσεων απαιτούσε μια αναγκαία ιδεολογική πλαισίωση, ικανή να της προσδώσει νομιμοποίηση και αποδοχή· Βλ. σχετικά, Heinz Duchhardt, «La guerre et le droit des gens dans l'Europe du XVIIe au XVIIIe siècle», στον τόμο Ph. Contamine (επιμ.), *Guerre et concurrence entre les États européens du XIVe au XVIIIe siècle*, Fondation Européenne de la Science/PUF, Παρίσι 1998, σ. 339-364.

ρους της κοσμικής όσο και της θρησκευτικής εξουσίας.

Παρ' όλα αυτά, ο έλεγχος που ασκούσε το πρώιμο νεότερο κράτος επί των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων ήταν σχετικός, περιορισμένος και ημιτελής.¹⁰ Η δυνατότητα των πανεπιστημίων να παρεκκλίνουν από τις επιβαλλόμενες σε αυτά ρυθμιστικές διατάξεις τελούσε σε αντίστροφη σχέση προς την παγίωση και ισχυροποίηση κρατικών συγκεντρωτικών δομών εξουσίας. Μπορεί ως εκ τούτου να υποστηριχτεί ότι, από πρακτική άποψη, τα πανεπιστήμια απέλαβαν μεγαλύτερου βαθμού ελευθερίας απ' ό,τι κατά τον 19ο αιώνα: παρά το γεγονός μάλιστα ότι οι εκάστοτε αξιώσεις της εξουσίας συγκρούονταν, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, προς κεκτημένα και άλλες παραδοσιακές ελευθερίες, προνόμια και ιδιαίτερες χορηγίες προς τα πανεπιστήμια, στις περισσότερες περιπτώσεις μπορούσε να επέλθει ένα είδος *αμοιβαίως αποδεκτού συμβιβασμού*.¹¹ Για το αναδυόμενο εθνικό κράτος των νεότερων χρόνων, όπως ακριβώς για τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και τις διάφορες θρησκευτικοδογματικές ομολογίες, καθίστατο προφανές ότι η μονομερής αμφισβήτηση και απαξίωση παραδοσιακών μεσαιωνικών προνομίων των πανεπιστημίων δεν ήταν εύκολη υπόθεση.

10. Βλ. περαιτέρω, R. Stichweh, *Der frühmoderne Staat und die europäische Universität. Zur Interaktion von Politik und Erziehungssystem im Prozess ihrer Ausdifferenzierung (16-18. Jahrhundert)*, Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1991. N. Hammerstein, «Relations with Authority», στον τόμο H. de Ridder-Symoens (επιμ.), *A History of the University in Europe*, τόμ. II, Universities in Early Modern Europe (1500-1800), Cambridge Univers. Press, Cambridge 1996, σ. 113-153.

11. Βλ. ενδεικτικά, J.M. Kittelson - P.J. Transue (επιμ.), *Rebirth, Reform and Resilience; Universities in Transition, 1300-1700*, Columbus, Ohio 1984. Κατά τον 16ο αιώνα, είναι έκδηλη η διείσδυση της δυτικής εκκλησίας σε διδακτικούς χώρους: κατά τη σύνοδο του Τριδέντου, η ανάγκη υπαγωγής των ακαδημαϊκών θεσμών σε εκκλησιαστική δικαιοδοσία διαφαίνεται στην παπική εγκύκλιο *professio fidei* (1564) με την οποία η φοίτηση συνδεόταν άμεσα με την αποδοχή του ορθού δόγματος. Οι διδακτικές δραστηριότητες του τάγματος των Ιησουιτών με άξονα την *congregatio fidei* δεν έρχονταν σε σύγκρουση προς κοσμικά ενδιαφέροντα: αντιθέτως, η δράση αυτού του τάγματος αποτελούσε αναγκαίο συμπλήρωμα των προσπαθειών των ηγεμόνων προς συγκεντρωτική άσκηση της εξουσίας. Η απαίτηση των Ιησουιτών για διαρκή επιρροή στη δημόσια ζωή θα δημιουργήσει προ-στίβες και διενέξεις με την κοσμική εξουσία μεταγενέστερα, στις αρχές του Διαφωτισμού. Οι θεολογικές σχολές συνιστούσαν, ωστόσο, εστίες συντηρητισμού και αυταρχικών μεθοδεύσεων, παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις. Βλ. ενδεικτικά, J.M. Grès-Gayer, *Théologie et pouvoir en Sorbonne. Faculté de théologie de Paris et la bulle Unigenitus, 1714-21*, εκδ. Klincksieck, Παρίσι 1991.

Υπό αυτή την έννοια, μια λεπτή, εύθραυστη, αλλά ωστόσο κανονιστικά θεμελιωμένη συνθήκη πανεπιστημιακής ανεξαρτησίας και οργανωτικής αυτοτέλειας μπόρεσε να διατηρηθεί σε όλη την πρώιμη νεωτερικότητα, παρά την κρατική ή εκκλησιαστική εποπτεία.

Η κατάρρευση της μεσαιωνικής οικουμενικότητας και η στροφή προς την αρχή της εδαφικής κυριαρχίας του νεότερου κράτους δεν αποτέλεσε καταρχήν παράγοντα ανασχετικό της ανάπτυξης των πανεπιστημίων. Το έκδηλο ενδιαφέρον των αρχών της εποχής για περισσότερη επιρροή σε διδακτικούς χώρους δεν ανέκοψε πλήρως τις δυνατότητες αυτόνομης ανάπτυξης του ευρωπαϊκού πανεπιστημίου: η χρηματοδότηση των σπουδών θεωρήθηκε ζήτημα ζωτικής σημασίας για την πολιτική κοινότητα, η έστω και περιορισμένη όμως διείσδυση του συγκεντρωτικά διαρθρωμένου κράτους στην ιδιωτική σφαίρα συνιστούσε μια *δυννητική* απειλή για κατοχυρωμένες ακαδημαϊκές ελευθερίες και προνόμια. Η αρχική εντύπωση δυνατότητα πανεπιστημιακής αυτοδιοίκησης, αντανakλώμενη σε μια νομική κατάσταση αυτοπροσδιορισμού των πανεπιστημίων έναντι της κοσμικής και της πνευματικής εξουσίας, υποχώρησε αισθητά, χωρίς ωστόσο να εξαλειφθεί εντελώς. Κατά τον 16ο και 17ο αιώνα, εποχή συνύφανσης θρησκείας και πολιτικής,¹² η άσκηση επιρροής σε πανεπιστημιακά ιδρύματα εναρμονιζόταν πλήρως προς τις απώτερες επιδιώξεις της πολιτικής εξουσίας: το αναπτυσσόμενο απολυταρχικό κράτος απαιτούσε την επίτευξη μεγαλύτερης δομικής σταθερότητας, προσφεύγοντας προς τούτο στη συνδρομή της θρησκείας και του πανεπιστημίου. Συγ-

12. Ακόμη και η διαμόρφωση ενός λόγου απολογητικού της αναγκαιότητας του κράτους (*raison d'État*) έχει, σε ορισμένες περιπτώσεις, θεολογικές καταβολές. Βλ. ενδεικτικά, M.D. Couzinet, «La logique divine dans les six livres de la République de Jean Bodin», στον τόμο Y.Ch. Zarka (επιμ.), *Politique, droit et théologie chez Bodin, Grotius et Hobbes*, εκδ. Kimé, Παρίσι 1997, σ. 47-70. J. Cornette, «Deux soleils en France. L'èvenement dans la théorie et la pratique de l'État royal au temps de Pierre de Bérulle et de Gabriel Naudé», στον τόμο S. Berstein - P. Milza (επιμ.), *Axes et méthodes de l'histoire politique*, PUF, Παρίσι 1998, σ. 163-200, ιδίως σ. 179-188. G. Ernst, «La mauvaise raison d'État: Campanella contre Machiavel et les politiques», στον τόμο Y. Ch. Zarka (επιμ.), *Raison et déraison d'État*, PUF, Παρίσι 1994, σ. 121-149. Η ίδια στενή σχέση θρησκείας και πολιτικής εξουσίας διακρίνει και το χώρο της ανατολικής Ευρώπης την ίδια ακριβώς περίοδο· βλ. ενδεικτικά, M. Cazacu, «Prince, État et Église en Valachie et en Moldavie aux XVe-XVIIe siècles», στον τόμο Ch. Delsol - M. Maslowski (επιμ.), *Histoire des idées politiques de l'Europe centrale*, PUF, Παρίσι 1998, σ. 152-170.

κεντρωτικό κράτος, εθνικές εκκλησίες και πανεπιστημιακά ιδρύματα εντάχθηκαν στην υπηρεσία κοινών στόχων: τη βελτίωση της κοινοτικής συμβίωσης και την ομοιογένεια τρόπου ζωής και συμπεριφορικών προτύπων. Η παρουσία της θρησκείας, ιδιαίτερα αισθητή σε χώρες με ισχυρή καθολική παράδοση,¹³ εξασθένησε σταδιακά, εξαρτώμενη ως επί το πλείστον από προσωπικές διασυνδέσεις εκκλησιαστικών ανδρών προς ηγεμόνες και προς αριστοκρατικούς κύκλους: τοπικές εκκλησιαστικές αρχές, είτε προτεσταντικές είτε ρωμαιοκαθολικές, εξακολουθούσαν να προβάλλουν αξιώσεις χειραγώγησης της κοινωνικής ζωής, με απώτερη συνέπεια τη ρήξη και σύγκρουση προς τα ενδιαφέροντα της κοσμικής εξουσίας. Αυτή η διαφαινόμενη ανακατανομή ισχύος μεταξύ κοσμικών και θρησκευτικών πόλων σχετιζόταν, όχι τόσο με στόχους διαπαιδαγώγησης (η εκπαίδευση ως παράμετρος λειτουργίας του «θρησκευτικού κράτους» του 16ου αιώνα¹⁴), όσο προς την επιλογή μέσων, μεθόδων και μηχανισμών επιρροής στο κοινωνικό σώμα.

Με την περαιτέρω εδραίωση και εγκαθίδρυση του νεότερου απολυταρχικού κράτους και συγκεντρωτικών μορφών διακυβέρνησης, κατέστη πλέον ευκρινές ότι η βιωσιμότητα θρησκευτικών επιδράσεων σε πανεπιστημιακά ιδρύματα συνηρτάτο αποκλειστικά α-

13. Ιδιαίτερος στο γαλλικό βασίλειο η καθολική πίστη (ecclesia gallicana) διατηρούσε από το Μεσαίωνα μια περίοπτη θέση, αναγορευόμενη σε κρατική θρησκεία ως συστατικό στοιχείο της βασιλικής ιδεολογίας, συνδεόταν με άρρηκτους δεσμούς προς το θρόνο, ισότιμη και ακόμη υπέρτερη του παπισμού. Εκκλησία και κράτος διέθεταν κοινές επιδιώξεις – την εγκαθίδρυση και εδραίωση ενός ισχυρού, απολυταρχικού μηχανισμού, με συνέπεια την έλλειψη προστριβών για δυνητικές σφαίρες επιρροής (συμπεριλαμβανομένων των πανεπιστημίων). Βλ. αναλυτικά, J. Krynen, «Rex Christianissimus. A medieval theme at the roots of French absolutism», *History and Anthropology IV*, (1989), σ. 79-96. Του ιδίου, «Le Roi Très Chrétien et le rétablissement de la Pragmatique Sanction. Pour une explication idéologique du gallicanisme parlementaire et de la politique religieuse de Louis XI», στον τόμο *Églises et Pouvoirs Politiques*, Angers 1987, σ. 135-139. A. Guerreau, «Organisation et contrôle de l'espace: les rapports de l'Église et de l'État à la fin du Moyen Age», στον τόμο J. Ph. Genêt - B. Vincent (επιμ.), *État et église dans la Genèse de l'État Moderne*, βιβλιοθήκη Casa de Velasquez, Μαδρίτη 1986, σ. 273-278. Κυρίαρχο αίτημα αποτέλεσε η περιφημη αρχή *cuius regio, eius religio*: βλ. σχετικά, N. Lyman-Roelker, *One King, one Faith. The Parliament of Paris and the Religious Reformations of the Sixteenth Century*, Univ. of California Press, Berkeley 1996.

14. Βλ. περαιτέρω, W. Frijhoff, «L'État et l'éducation (XVIe-XVIIe siècle): une perspective globale», στον τόμο *Culture et idéologie dans la genèse de l'État Moderne*, École française de Rome, Ρώμη 1985, σ. 99-116.

πό τους στόχους που έθετε η κοσμική εξουσία. Στον γερμανόφωνο χώρο, τα πανεπιστήμια άρχισαν βαθμιαία να τελούν σε στενή εξάρτηση από τοπικούς και εθνικούς ηγεμόνες, η βούληση και οι προθέσεις των οποίων επηρέαζαν άμεσα τους εκπαιδευτικούς θεσμούς. Το ενδιαφέρον του «ηγεμόνα» κατά τον 17ο αιώνα εκδηλωνόταν, τόσο μέσω χρηματοοικονομικής ενίσχυσης όσο και με την έκδοση νομοθετημάτων και ειδικών διατάξεων, που είχαν σκοπό να οριοθετήσουν την πορεία και τις δραστηριότητες των ανώτατων ιδρυμάτων. Τούτο διαφαίνεται εν μέρει και στη Γαλλία (με την αναβάθμιση των νομικών σπουδών το 1679 μέσω ειδικότερης ρύθμισης), παρά τον περιορισμό της πανεπιστημιακής αυτοτέλειας λόγω της ανάμειξης του τάγματος των Ιησουιτών και του κλήρου σε ζητήματα εκπαίδευσης (χωρίς όμως το τάγμα αυτό να αποκτήσει δικά του ανώτατα ιδρύματα στη γαλλική επικράτεια). Στην Αγγλία, η διαπλοκή στέμματος και εκκλησίας (λιγότερο ανελαστική υπό τον Γουλιέλμο της Οράγγης) δεν επέτρεψε την υιοθέτηση μιας διαφορετικής πολιτικής έναντι των πανεπιστημίων: μέσω βασιλικής πράξης (1662) απαγορεύτηκε η πρόσβαση μη αγγλικανών στην ανώτατη εκπαίδευση της χώρας, με συνέπεια την ίδρυση μη κομφορμιστικών ακαδημιών (που τελούσαν εκτός της κρατικής και εκκλησιαστικής εποπτείας), ή τη μετανάστευση σε άλλες χώρες (οι καθολικοί επέλεξαν πλέον ιδρύματα της ηπειρωτικής Ευρώπης). Τα αγγλικά πανεπιστήμια υποβαθμίστηκαν σε μορφές θεολογικών σεμιναρίων, απομονωμένα από την υπόλοιπη πνευματική ζωή της χώρας. Αντιθέτως, στη Σκωτία, η αυτόνομη ανάπτυξη των ανώτατων ιδρυμάτων διαμόρφωσε μια διαφορετική (σε σχέση με την Αγγλία) κατάσταση. Παρά το γεγονός ότι κατά τον 17ο αιώνα τα σκωτικά πανεπιστήμια υπέφεραν από θρησκευτικές διενέξεις (μεταξύ προεσβυτεριανών και επισκοπικών), τον αμέσως επόμενο αιώνα γνώρισαν αξιόλογη ανάκαμψη, αναβάθμιση επιπέδου και περιεχομένου σπουδών, και εμφανή επίδραση από το ρεύμα του σκωτικού Διαφωτισμού. Το πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου διαδέχτηκε το Leiden (της Ολλανδίας) ως τόπος ακαδημαϊκής αναζήτησης, και το ομολογό του της Γλασκώβης απολάμβανε ιδιαίτερης εκτίμησης.

Αρκετά ευνοϊκές υπήρξαν και οι συνθήκες στις Κάτω Χώρες. Στην Ολλανδία, μετά την ανεξαρτησία της (1609), επιτεύχθηκε ελευθερία έκφρασης και συζήτησης. Τα ολλανδικά πανεπιστήμια παρέμειναν ανοικτά σε νέες προκλήσεις, και δεν τέθηκαν κατ' ουσίαν στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων της καλβινιστικής εκ-

κλησίας (παρά τους δεσμούς τους με εκπροσώπους της τελευταίας), αλλά στην προαγωγή κοσμικών κυρίως ενδιαφερόντων.

Διαφορετικές εξελίξεις διαδραματίστηκαν στις περιοχές των ελβετικών καντονίων: το καλβινιστικό πρότυπο έτυχε αποδοχής και σε άλλες χώρες, διέθετε δε αυστηρότερη διάθρηση (σε σχέση με τα λουθηρανικά πανεπιστήμια ή ακόμη και ως προς τα εκπαιδευτικά ιδρύματα των Ιησουιτών) και αυστηρότερους κανονισμούς λειτουργίας, συνταχθέντες από αρμόδιες καλβινιστικές αρχές (στα πανεπιστήμια της Ζυρίχης [1525], Λωζάννης [1537], Βέρνης [1528] και Γενεύης [1559], που εισήλθαν σε φάση παρακμής την περίοδο του Διαφωτισμού).

Καταλυτικές, ωστόσο, απέβησαν οι εξελίξεις στα πανεπιστήμια της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στις αρχές του 18ου αιώνα (ιδίως της Halle και του Göttingen), τα οποία κατέστησαν πολύτιμα εργαλεία προοδευτικών εκπαιδευτικών και κοινωνικών πολιτικών (εναρμονιζόμενων ωστόσο προς τις ηγεμονικές επιλογές). Αυτή η ισχυροποίηση της θέσης μη πανεπιστημιακών δομών εξουσίας δεν οδήγησε αυτομάτως σε άμεση και πλήρη αποδυνάμωση θεμελιωδών πανεπιστημιακών ελευθεριών: στην πρώιμη νεωτερικότητα, ένας πρωταρχικός πυρήνας δραστηριοτήτων παρέμενε στη δικαιοδοσία των πανεπιστημίων τα οποία ήταν σε θέση να υπερβούν συγκρουόμενες και αλληλοαναιρούμενες αξιώσεις επιβολής των φορέων εξουσίας.

γ. Επιπτώσεις στην αυτοδιοίκηση και τα ακαδημαϊκά προνόμια: ο περιορισμός της πανεπιστημιακής αυτονομίας

Η ραγδαία αντιστροφή της προγενέστερα επικρατούσης τάσεως προς διατήρηση των ακαδημαϊκών ελευθεριών διαφαίνεται αισθητά στα τέλη του 17ου αιώνα.

Όλοι οι ευρωπαίοι ηγεμόνες επιχείρησαν να επιβάλουν ένα συγκεκριμένο δεσμευτικό πλαίσιο άσκησης των πανεπιστημιακών δραστηριοτήτων. Ωστόσο, τα σημαντικότερα και κατεξοχήν παραδοσιακά πανεπιστήμια (Παρίσι, Οξφόρδη, Μπολόνια, κλπ.) κατάφεραν να διατηρήσουν έναν ελάχιστο βαθμό αυτονομίας, τουλάχιστον σε ζητήματα εσωτερικής διαχείρισης

Ο θεσμός των πανεπιστημιακών προνομίων υπήρξε, αναμφίβολα, επίτευγμα του ευρωπαϊκού Μεσαίωνα:¹⁵ περιελάμβανε ειδικές

15. Βλ. ιδιαίτερα, P. Kibre, *Scholarly Privileges in the Middle Ages. The Rights, Privileges and Immunities of Scholars and Universities at Bologna-Padua-Paris-Oxford*,

αρμοδιότητες, το δικαίωμα αυτοδιαχείρισης και αυτοδιοίκησης (κατάρτιση κανονισμών λειτουργίας, διοικητική και ακαδημαϊκή ελευθερία, συναίνεση των μελών), φορολογικές και στρατολογικές απαλλαγές και ειδικά προστατευτικά μέτρα (έλεγχος των αγοραίων τιμών της πόλης, προτεραιότητα σε περιπτώσεις ανεπάρκειας τροφίμων κλπ.). Πέραν τούτων, τα μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας ως θεσμικά αναγνωρισμένου σώματος απολάμβαναν προσθέτων πλεονεκτημάτων (αντιπροσώπευση σε δίαιτες και συνόδους, έδρες σε συνόδους) και διέθεταν αναφαίρετα κοινωνικοπολιτικά δικαιώματα, ενώ από τον 16ο αιώνα νέα προνόμια προσετέθησαν στα ήδη υπάρχοντα (μονοπώλιο εκδόσεων, μορφές νομικών εχεγγύων, ηπιότερες μορφές λογοκρισίας, άδεια αμφίεσης προσιδιάζουσας στους ευγενείς και την αριστοκρατία). Στην πράξη όμως, πολλά από αυτά τα προνόμια εξασθνήσαν σταδιακά λόγω της αύξουσας παρέμβασης των δημόσιων αρχών σε ακαδημαϊκές υποθέσεις: περιορίστηκαν αισθητά σε περιόδους παρατεταμένων πολιτικών κρίσεων, ή ακόμη παραβιάστηκαν εμφανώς. Η ανάμειξη συντεταγμένων κρατικών οργάνων σε ενδοπανεπιστημιακές υποθέσεις προσέλαβε μια πολλαπλότητα μορφών: για παράδειγμα, παρόλο που τα πανεπιστημιακά ιδρύματα διατηρούσαν το δικαίωμα να υπαγορεύουν τους δικούς τους εσωτερικούς κανονισμούς και να προβαίνουν σε επεξεργασία του προσήκοντος νομικού πλαισίου λειτουργίας τους, τούτο αποκτούσε έννομη ισχύ μόνο με βασιλική έγκριση, ενώ ορισμένες φορές (π.χ. στη Γαλλία) απαιτείτο και η συγκατάθεση του κοινοβουλίου.¹⁶ Μεταγενέστερα, οι ίδιες πολιτειακές αρχές συμμετείχαν ενεργά και αποφασιστικά

Cambridge, Mass. 1961. Πρβλ. Peter Classen, *Studium und Gesellschaft im Mittelalter*, A. Hiersemann, Στουτγάρδη 1983, σ. 238 κ.ε. Ο όρος *libertas scholastica* δεν ήταν δηλωτικός του γεγονότος ακαδημαϊκής διδακτικής ελευθερίας: παρέπεμπε κατεξοχήν στην απαρχή των πανεπιστημιακών προνομίων που συνδεόταν με ένα δεδομένο εννοϊκό status λειτουργίας των ιδρυμάτων. Το ζήτημα ωστόσο της ελευθερίας του διδακτικού έργου επιδεχόταν ορισμένους θρησκευτικής φύσης περιορισμούς: Βλ. P. Classen, *Studium*, ό.π., σ. 283-284.

16. M. de Villardi Montlaur, «Le pouvoir royal et les universités dans la première moitié du XVIIIe siècle (1700-62)», διδ. διατριβή 1970, σ. 231-232. Για τη γενικότερη κατάσταση των πανεπιστημίων του 17ου αιώνα, βλ. ενδεικτικά, W. Frijhoff, «Universities 1500-1900», *The Encyclopedia of Higher Education*, Οξφόρδη/Νέα Υόρκη 1992, τόμ. II, σ. 1251-1259. Επίσης, J.M. Fletcher - J. Deahl, «European Universities 1300-1700: the Development of Research and a summary Bibliography», στον τόμο Kittelson - Transue (επιμ.), *Rebirth, Reform and Resilience*, ό.π., σ. 324-357.

στη διαμόρφωση αυτού του ρυθμιστικού πλαισίου πανεπιστημιακής λειτουργίας, αφαιρώντας προοδευτικά από τα πανεπιστήμια τη δυνατότητα ουσιαστικού αυτοκαθορισμού: συνθήκης ήταν η θέσπιση μιας ιδιαίτερης απαγορευτικής διατάξεως για ένα μεμονωμένο ίδρυμα, ή ακόμη για την ολότητα των ιδρυμάτων που υπάγονταν στη δικαιοδοσία της παρεμβαίνουσας αρχής. Παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, τυπικό παράδειγμα εφαρμογής μιας ανάλογης παρεμβατικής πολιτικής αποτελούν οι περίφημες προστατευτικές διατάξεις υπέρ των εγχώριων πανεπιστημίων (υπό τη μορφή απαγόρευσης των σπουδών στην αλλοδαπή,¹⁷ ή και την υποχρεωτική αποφοίτηση από ένα ορισμένο πανεπιστήμιο ως προϋπόθεση πρόσβασης σε συγκεκριμένα δημόσια αξιώματα).

Η υπαγόρευση και η θέσπιση νομοθετικών πλαισίων οργανωτικής λειτουργίας των πανεπιστημίων από τις δημόσιες αρχές της εποχής ήταν η τελική πράξη μιας προηγούμενης επόπτευσης και επιθεώρησης των ιδρυμάτων από κρατικούς λειτουργούς. Τυπικό παράδειγμα αποτελούν οι σχετικές διατάξεις που αφορούν τη λειτουργία του Πανεπιστημίου του Καίμπριτζ, συνταχθείσες από τον John Whitgift, στα 1570, και οι αντίστοιχες για την Οξφόρδη στα 1636, έργο του επισκόπου Laud.¹⁸ Αυτά τα καταστατικά κείμενα

17. Η αλλαγή των κρατικών πολιτικών σε σχέση προς σπουδές σε ξένα πανεπιστήμια συνέβαλε στη διάβρωση του κοσμοπολιτικού κλίματος που διέκρινε πανεπιστημιακά ιδρύματα ανά την Ευρώπη. Απαγορεύσεις ηγεμόνων της εποχής επέτειναν το φαινόμενο: στα 1599, ο Φίλιππος Β΄ της Ισπανίας απαγόρευσε αυτή την πρωταρχική δυνατότητα σε ισπανούς υπηκόους, για θρησκευτικούς κυρίως λόγους (μόνες εξαιρέσεις: Coimbra, στην Πορτογαλία, Μολόνα, Νάπολη, Ρώμη) με αρνητικές συνέπειες για την οικονομική αυτοδυναμία των ιδρυμάτων· Βλ. R.L. Kagan, «Universities in Italy, 1500-1700», στον τόμο D. Julia - J. Revel - R. Chartier (επιμ.), *Les universités européennes du XVIIe au XVIIIe siècle*, [Histoire sociale des populations étudiantes], τόμ. Ι, Ε.Η.Ε.Σ., Παρίσι 1986, σ. 153-186.

18. Βλ. ειδικότερα, L.S. Sutherland, «The Laudian Statutes in the Eighteenth Century», στο *History of the University of Oxford*, τόμ. 5, Οξφόρδη 1986, σ. 191-203. Επίσης, H.C. Porter, *Reformation and Reactions in Tudor Cambridge*, Καίμπριτζ 1958, σ. 163-168. Για τη γενικότερη κατάσταση των αγγλικών πανεπιστημίων, βλ. R. O'day, *Education and Society 1500-1800. The Social Foundations of Education in early modern Britain*, Λονδίνο/Νέα Υόρκη 1982. Είναι γεγονός ότι η σύμπραξη της εκκλησίας της Αγγλίας και του Στέμματος, που ήταν συστατική του αγγλικού Ancien Régime, αντανακλάται στην κατάσταση των παραδοσιακών αγγλικών πανεπιστημίων για ένα ευρύτατο χρονικό διάστημα (από την ένδοξη Επανάσταση στα 1688 έως τις πολιτικές μεταρρυθμίσεις του 1830, με την κατάγηση των διακρίσεων σε βάρος των διωταμένων προτεσταντών και των καθολικών), βλ. σχετικά, J. Gascoigne, «Church and State allied: the failure of parliamentary

λειτουργίας των πανεπιστημίων με πλήρη δεσμευτική ισχύ κάλυπταν όλο το φάσμα της ακαδημαϊκής οργάνωσης και ζωής, με άμεσες προεκτάσεις που έθιγαν ακόμη και τις πλέον στοιχειώδεις λεπτομέρειες της συμπεριφοράς (π.χ. ένδυση), ίσχυσαν δε επί μακρόν (ώς τα μέσα του 19ου αιώνα). Κατά παρόμοιο τρόπο, από τα τέλη του 15ου αιώνα και εξής, τα γαλλικά επαρχιακά κοινοβούλια προέβησαν στην εισαγωγή συστηματικών μεταρρυθμίσεων στα γαλλικά πανεπιστήμια,¹⁹ διαμορφώνοντας νέους κανονισμούς λειτουργίας (περίφημες είναι οι διατάξεις που θεσπίστηκαν στα 1679). Το φαινόμενο αυτό συνεχίστηκε μέχρι την εποχή αναστολής της λειτουργίας των γαλλικών πανεπιστημίων με πράξη της Convention (1793). Αλλά και οι ηγεμόνες των πεφωτισμένων δεσποτειών του 18ου αιώνα, στο ευρύτερο πλαίσιο σημαντικών πανεπιστημιακών μεταρρυθμίσεων, ανέλαβαν σειρά νομοθετικών πρωτοβουλιών και συναφών δραστηριοτήτων κατά πολύ πιο συστηματικό τρόπο: η νομοθεσία αυτή αποτέλεσε προϊόν επεξεργασίας και σχεδιασμού δημόσιων κρατικών λειτουργιών που συνέθεσαν τα πρώτα, σε υβριδική μορφή, υπουργεία παιδείας της εποχής.²⁰

reform in the universities, 1688-1800», στον τόμο του ιδίου, *Science, Politics and Universities in Europe*, ό.π. (κείμεν. VI).

19. Για τα γαλλικά ανώτατα ιδρύματα της ίδιας περιόδου, βλ. διεξοδικά L.W. Brockliss, *French Higher Education in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. A Cultural History*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1987. R. Chartier - M. Compère, - D. Julia, *L'Éducation en France du XVIIe au XVIIIe siècle*, Παρίσι 1976. J. Verger (επιμ.), *Histoire des universités en France*, Privat, Τουλούζη 1986.

20. Βλ. ενδεικτικά H.W. Thümmel, *Die Tübinger Universitätsverfassung im Zeitalter des Absolutismus*, Tübingen 1975. M. Peset, «La monarchie absolue et les universités espagnoles», *CRE Information*, τόμ. 72 (1985), σ. 82-89. Είναι γεγονός ότι η άσκηση εποπτικού ελέγχου σ' όλες τις πτυχές ακαδημαϊκής λειτουργίας (προσωπικό, εκπαίδευση, συμπεριφορά, υλική υποδομή κλπ.) συνέθετε ουσιώδες τμήμα της βασιλικής παρέμβασης στις πανεπιστημιακές υποθέσεις μετά τον 14ο αιώνα: Βλ. σχετικά, F.D. Logan, «The First Royal Visitation of the English Universities», *The English Historical Review*, τόμ. 106 (1991), σ. 861-888, γεγονός που προδίδει την καθολικότητα του φαινομένου ανάμειξης της πολιτικής εξουσίας στη λειτουργία των πανεπιστημίων. Για τις απόπειρες νομοθετικών παρεμβάσεων, βλ. D. Julia, «Une réforme impossible. Le changement des cursus dans la France du XVIIIe siècle», *Actes de la recherche en sciences sociales*, τόμ. 47-48 (1983), σ. 53-76. Η μεταρρύθμιση αυτή απέτυχε εξαιτίας της ανακρίτουσας αντίθεσης μεταξύ της καθολικής εκκλησίας και του Πανεπιστημίου του Παρισιού. Εξίσου ανεπιτυχές απέβη το εγχείρημα μεταρρύθμισης του Πανεπιστημίου της Louvain. Βλ. *Leuven University, 1425-1985*, Leuven University Press, Louvain 1990, σ. 29 κ.ε.

Ιδιαίτερη σημασία προσέλαβε το ζήτημα της εύρεσης πόρων για την εύρυθμη λειτουργία των πανεπιστημίων. Ήδη από τον 15ο αιώνα, δημοτικές και άλλες τοπικές αρχές έτειναν να προσφέρουν συστηματική επιχορηγία προς τα πανεπιστήμια με κρατικά ή και δημοτικά κεφάλαια, απαιτώντας, σε αντάλλαγμα, την αύξουσα εξάρτηση των πανεπιστημίων. Η δημόσια χρηματοδότηση δε μετέβαλε ουσιαστικά την επισφαλή οικονομική κατάσταση των πανεπιστημίων. Αντιθέτως, τα πανεπιστήμια έπρεπε να αναπτύξουν μεθόδους και καινοτομίες ώστε να είναι σε θέση να διασφαλίσουν ένα *minimum* οικονομικής αυτοτέλειας. Σε περιόδους πολεμικών αναμετρήσεων μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών ή έκδηλης κοινωνικοπολιτικής αστάθειας, η υποτυπώδης αυτή χρηματική αρωγή προς τα πανεπιστήμια εξέλειπε ολοσχερώς: οι εκπαιδευτικοί θεσμοί δεν αποτελούσαν, σε τέτοιες κρίσιμες συνθήκες, πεδίο πρωταρχικής μέριμνας των εκάστοτε ηγεμόνων οι οποίοι είχαν διαρκή χρεία χρηματικών πόρων. Μόνη διέξοδος για να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητα των πανεπιστημίων ήταν ή έλλογη εξοικονόμηση κεφαλαίων: κατά τη διάρκεια των μεταρρυθμιστικών διεργασιών του 18ου αιώνα, κατεβλήθησαν προσπάθειες να αποτιμηθεί η ακίνητη περιουσία των πανεπιστημίων και να ενοποιηθούν οι αποκτώμενες πρόσοδοι, ώστε να επιτευχθεί η αντιστάθμιση των λειτουργικών δαπανών των ιδρυμάτων. Με την πολιτική αυτή εκφραζόταν η προσδοκία ότι η εκλογίκευση δημοσιονομικών ζητημάτων και η συγκεντρωτική διαχείριση εισοδημάτων και δαπανών θα οδηγούσε, όχι μόνο σε ορθολογικότερη χρηματοοικονομική διαχείριση, αλλά και σε αποτελεσματικότερη οργανωτική δομή και διάρθρωση.

Οι εξελίξεις αυτές δεν ήταν μονοσήμαντα προσδιορισμένες, υπήρξαν ασφαλώς σημαντικές επιμέρους διαφοροποιήσεις. Οι οικονομικές υποθέσεις των πανεπιστημίων του 18ου αιώνα υπάγονταν στην ευρύτερη δικαιοδοσία των οικονομικών επιτελείων της εποχής και άλλων αρμόδιων κρατικών ιθυνόντων. Στη Γαλλία ειδικότερα, τα πανεπιστήμια απέκτησαν προοδευτικά κρατικό χαρακτήρα: μια σειρά κρατικών αξιωματούχων (δικαστικοί λειτουργοί, επίτροποι του στέμματος, εισαγγελικοί κατήγοροι και εκπρόσωποι τοπικών αρχών) ασχολούνταν με τα πανεπιστήμια σε διάφορα διαδικαστικά επίπεδα.²¹ Η αδυναμία αυτονόμησης των πανεπιστημίων από το κράτος είχε σαφή οικονομική θεμελίωση: εκτός από τα με-

21. Villardi-Montlaur, «Pouvoir royal», ό.π. (σημ. 16).

γάλα αγγλικά κολέγια ή ορισμένα ιδρύματα με αξιόλογα έγγεια περιουσιακά στοιχεία, ελάχιστα πανεπιστήμια διέθεταν επαρκείς πόρους, ικανούς να διασφαλίσουν μια αυτόνομη θεσμική πορεία.

3. ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΩΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ. ΤΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ ΙΔΡΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ANCIEN RÉGIME

Το παραδοσιακό αίτημα (με σαφείς μεσαιωνικές καταβολές) αυτονομίας του πανεπιστημιακού θεσμού ήταν απολύτως συμβατό με τη διεθνοποίηση των σπουδών που διέκρινε ήδη τον ύστερο Μεσαίωνα. Αυτή η εμφανής φοιτητική κινητικότητα από ένα πανεπιστήμιο προς άλλα για σκοπούς διεύρυνσης των γνώσεων και απόκτησης εμπειρίας, που συχνά υπερέβαινε τοπικά και εθνικά όρια, διατηρήθηκε και εν μέρει δεν ανεκόπη έως τα μέσα του 17ου αιώνα. Σε αντιστοιχία προς τη μεσαιωνική peregrinatio,²² η φοιτητική αυτή αποδημία των νεότερων χρόνων συνιστούσε συγκλονιστική υπαρκτική εμπειρία, δυνατότητα επίσκεψης εξεχόντων ακαδημαϊκών κέντρων και προαγωγής της κοινωνικότητας, επενδυμένη με αξιοσημείωτη παιδευτική αξία.²³ Από τις αρχές του 17ου αιώνα εντούτοις, μια σειρά εξωγενών παραγόντων (θρησκευτική διάσπαση της Ευρώπης, απολυταρχικό κράτος, θεολογικές κοσμοθεωρητικές διαφορές) δυσχέραιναν, χωρίς ωστόσο να ανακόψουν, αυτό το κύμα φοιτητικής περιδιάβασης: διαπρεπή πανεπι-

22. Για τις διαστάσεις που προσέλαβε το φαινόμενο της φοιτητικής κινητικότητας κατά τον ύστερο Μεσαίωνα, βλ. σχετικά J. Verger, «La mobilité étudiante au Moyen Age», *Histoire de l'éducation*, τόμ. 50 (1991), σ. 65-90. R.C. Scwinger, *Deutsche Universitätsbesucher im 14 und 15. Jahrhundert. Studien zur Sozialgeschichte des alten Reiches*, Στουτγάρδη 1986. Για την έννοια της peregrinatio κατά τον Μεσαίωνα, βλ. J. Verger, *Les gens de savoir en Europe à la fin du Moyen Age*, PUF, Παρίσι 1997, σ. 70-75.

23. Για τη φοιτητική κινητικότητα των νεότερων χρόνων, βλ. αναλυτική διαπραγμάτευση στο D. Julia - J. Revel, «Les étudiants et leurs études dans la France moderne: Les pérégrinations académiques, XVIIe-XVIIIe siècles», στον τόμο υπό την επιμέλεια των ιδίων, *Les universités européennes du XVIIe au XVIIIe siècle* [Histoire sociale des populations étudiantes, τόμ. II], E.H.E.S.S., Παρίσι 1989, σ. 33-105. Για την άνθηση της peregrinatio academica τον 16ο αιώνα, βλ. R.L. Kagan, «Universities in Italy...», *ό.π.*, σ. 156 κ.ε. Επίσης, Μ. Kulczykowski, (επιμ.), *Pérégrinations académiques. IVème Session scientifique internationale* (Κρακοβία 19-21 Μαΐου 1983), Βαρσοβία/Κρακοβία 1989.

στήμια, όπως αυτό της Πάδοβα στον καθολικό κόσμο, το Leiden και μεταγενέστερα το Göttingen στον προτεσταντικό, αποτελούσαν πόλους έλξης φοιτητών αντίθετης θρησκευτικής ομολογίας, που αφηφούσαν στην πράξη τις επίσημες απαγορεύσεις. Οι πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα σημείωσαν αναμφίβολα το απόγειο αυτού του ιδεώδους της ακαδημαϊκής κινητικότητας υπό το Ancien Régime.

Η κορύφωση του τριακονταετούς πολέμου (1618-1648) και ο διαφαινόμενος θρίαμβος των απολυταρχικών τύπων διακυβέρνησης, καθώς και η επίταση θρησκευτικών διενέξεων, οδήγησαν στην παρακμή αυτής της άτυπης δυνατότητας επικοινωνιακής διάδοσης της επιστήμης. Οι κοσμικοί ηγεμόνες εξεδήλωσαν, κατά τον 17ο αιώνα, έμπρακτο ενδιαφέρον για ιδεολογική ομοιογενοποίηση της κοινωνίας, απομονώνοντας τους διαταρακτικούς παράγοντες της συμβίωσης και τα γενεσιουργά αίτια κατάλυσης της κοινωνικής συνοχής, ασκώντας πλήρη έλεγχο στις συνθήκες διαμόρφωσης των μελλοντικών ηγετικών ομάδων και ελίτ της επικράτειάς τους: για το λόγο αυτό, θεσπίστηκαν απαγορευτικές διατάξεις στο ζήτημα της μετάβασης των υπηκόων τους για σπουδές σε άλλες χώρες, και διακηρύχτηκε ότι δεν μπορούσε να αναγνωριστεί η εγκυρότητα πανεπιστημιακών τίτλων μη εγχώριας προέλευσης.²⁴ Παρόλο που η εφαρμογή αυτών των μέτρων δεν υπήρξε ποτέ πλήρης, κύριο γνώρισμα των αρχών του 18ου αιώνα ήταν η εξάλειψη μιας πραγματικής peregrinatio academica και η ραγδαία αναδιάρθρωση των σπουδών σε τοπικές/περιφερειακές βάσεις ή στο επίπεδο του σχηματιζόμενου εθνικού κράτους.²⁵

24. Ανάλογες εξελίξεις λαμβάνουν χώρα ανά την Ευρώπη: στην Πάδοβα, για παράδειγμα, το Πανεπιστήμιο, παρά τις ισχυρές πιέσεις, κατόρθωσε να διατηρήσει τον κοσμοπολιτικό χαρακτήρα του, παραμένοντας διεθνές και ισχυρός πόλος έλξης φοιτητών επί μακρόν, ενώ με τη βοήθεια της ενετικής συγκλήτου αντιστάθηκε επιτυχώς στην παπική ανάμειξη στις υποθέσεις του. Άλλα όμως ιδρύματα επέβαλαν περιορισμούς στους ξένους φοιτητές (ultra montani): κατά τον 17ο αιώνα, οι προτεστάντες φοιτητές δεν εύρισκαν στην Ιταλία κατάλληλες και πρόσφορες συνθήκες σπουδών λόγω θρησκευτικών εντάσεων.

25. Πρόκειται για την περιφραγή διαδικασία επαρχιακής διάρθρωσης (process of provincialization) των πανεπιστημίων· βλ. R. L. Kagan, «Universities in Italy...», ό.π., σ. 167. Δεν είναι τυχαίο ότι ο W. von Humboldt τάσσεται κατά αυτών των προστατευτικών μέτρων που ίσχυαν ως τις αρχές του 19ου αιώνα· βλ. W. von Humboldt, «Über Aufhebung des Verbotes, fremde Universitäten zu besuchen (4/4/1810)», στο *Gesammelte Schriften*, τόμος 10, Βερολίνο 1903, σ. 237.

Οι εξελίξεις αυτές συμβαδίζουν με μια δραστική μεταβολή της ποιότητας και του επιπέδου σπουδών, προερχόμενη από μια αλλοίωση των πραγματικών στόχων της παρεχόμενης εκπαίδευσης. Τούτο οφείλεται σε μια παρατηρούμενη τάση μείωσης της κοινωνικής εκπροσώπησης των μη προνομιούχων τάξεων εντός του φοιτητικού πληθυσμού των ευρωπαϊκών ιδρυμάτων, γεγονός που κορυφώνεται κατά τον 18ο αιώνα, εποχή στην οποία τα πανεπιστήμια προσέλαβαν εμφανή αριστοκρατικό χαρακτήρα.²⁶ Η προοδευτική είσοδος αριστοκρατικής καταγωγής φοιτητών στα ανώτατα ιδρύματα συνετέλεσε όχι μόνο στην ουσιαστική υποβάθμιση των σπουδών, αλλά και στη διάχυση προτύπων και αξιών της τάξης των ευγενών προς την αστική τάξη: με τον τρόπο αυτό οι σπουδές μετατράπηκαν βαθμιαία, από δυνατότητα καλλιέργειας και μετάδοσης της γνώσης, σε εργαλείο κοινωνικής ανόδου με βάση την αντιστοιχία του περιεχομένου τους στις απαιτήσεις της πρόσβασης σε αναγνωρισμένα δημόσια λειτουργήματα. Αυτή η διαφαινόμενη απόκλιση, που διευρύνθηκε αισθητά με την πάροδο του χρόνου, μεταξύ του τυπικού περιεχομένου της πανεπιστημιακής διδασκαλίας και των πλέον δημιουργικών και νεωτεριστικών πνευματικών ρευμάτων της εποχής, συνέβαλε στην απομύθευση της παραδοσιακής εικόνας του ευρωπαϊκού πανεπιστημίου. Οι αριστοκρατικές ελίτ στόχευαν προοδευτικά σε εκείνο το είδος πρακτικής γνώσης που εναρμονίζεται με τα ρυθμιστικά πρότυπα και τις αξίες της τάξης των ευγενών, απευθυνόμενες στο εξής σε ένα δίκτυο εξειδικευμένων ακαδημιών (Ritterakademien) ή κολεγιακών σχολών.²⁷ Τούτο είχε ως συνέπεια τη διάβρωση ενός συστήματος αντα-

26. Βλ. διεξοδικά, H. de Ridder-Symoens, «L'aristocratisation des universités au XVIIe siècle», στον τόμο *Les Grandes Réformes des universités européennes du XVIIe au XXe siècle*, Βαρσοβία/Κρακοβία 1985, σ. 37-70. Overfield, J., «Nobles and Paupers at German Universities to 1600», *Societas*, τόμ. 4 (1978), σ. 175-210. H.F. Kearney, *Scholars and Gentlemen: Universities and Society in Pre-industrial Britain, 1500-1700*, Λονδίνο 1970. R.A. Müller, «Aristokratisierung des Studiums? Bemerkungen zur Adelsfrequenz an süddeutschen Universitäten im 17. Jahrhundert», *Geschichte und Gesellschaft*, τόμ. 10 (1984), σ. 31-46. Για τον ευρύτερο ρόλο της αριστοκρατικής τάξης, βλ. Ph. Contamine, «L'État et les aristocraties», στον τόμο υπό την επιμέλεια του ίδιου, *L'État et les Aristocraties, XII-XVIIe siècle (France, Angleterre, Ecosse)*, Publ. E.N.S., Παρίσι 1989, σ. 11-26.

27. Βλ. προς τούτο, N. Conrads, *Ritterakademien der frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1982. Η ομαδική επιτυχία κολεγίων και ιδιωτικών ακαδημιών είναι δύσκολα εξηγήσιμη

μοιβής των πνευματικών δεξιοτήτων των αποφοίτων, την έλλειψη αξιοκρατίας και τη μορφωτική υποβάθμιση των ασθενεστερών τάξεων: η υπέρμετρη αριθμητική αύξηση των ήδη μορφωμένων πολιτών, στο επίπεδο ενός αυτόνομου κοινωνικού στρώματος (Bildungsbürgertum) ενέκλειε δυνητικούς κινδύνους για την κοινωνική ιεράρχηση και τις αξιακές διαβαθμίσεις του Ancien Régime.²⁸ Αιτία παρόμοιων επιφυλάξεων ήταν η αλλοίωση του επικρατούστος μέχρι τότε γνωστικού ιδεώδους: τα πανεπιστημιακά διπλώματα δεν υποδήλωναν πλέον μια πραγματική παιδευτική universitas, αλλά μόνον μια *θεσμοποιημένη δυνατότητα κοινωνικής αποδοχής και καταξίωσης*. Στο επίκεντρο της συζήτησης μπορούσε πλέον να τεθεί το περιεχόμενο των ισχυουσών κοινωνικών παραστάσεων σχετικά με τους εκπαιδευτικούς θεσμούς, τη μονοδιάστα-

(Kagan, «Universities in Italy...», *ό.π.*, σ. 175). Προς αυτή την κατεύθυνση συνέβαλε η αλλαγή παιδαγωγικών προτύπων από τους Ιησουίτες στα τέλη του 16ου αιώνα με την επιβολή ενός αυστηρά πειθαρχημένου εκπαιδευτικού καθεστώτος [βλ. ενδεικτικά K. Hengst, *Jesuiten an Universitäten und Jesuitenuniversitäten*, F. Schöningh, Paderborn/Μόναχο/Βιέννη/Ζυρίχη 1981]. Επίσης, W. Müller, *Universität und Orden*, Duncker & Humblot, Βερολίνο 1986. Από την άλλη, η υποβάθμιση των πανεπιστημίων οφειλόταν στην αδυναμία προσαρμογής τους στις μεταβαλλόμενες τάσεις της επιστήμης του 17ου αιώνα, σε συνδυασμό προς έλλειψη πόρων, με δυσμενείς επιπτώσεις στην ποιότητα σπουδών. Το κλίμα αβεβαιότητας και ανασφάλειας των πανεπιστημίων ερχόταν σε αντίθεση προς τις ιδέες πειθαρχίας και τάξης που διασφάλιζαν τα ιδιωτικά κολέγια.

28. Αυτό είναι το περιεχόμενο της περιφημής θέσης περί αλλοτριώσης των διανοουμένων του Ancient Régime· βλ. σχετικά, R. Chartier, «Espace social et imaginaire social: les intellectuels frustrés au XVIIe siècle», στον τόμο *Les universités européennes du XVIIe au XVIIIe siècle*, τόμ. I, *ό.π.*, σ. 245-260. Η αναμφίβολη υπεργαγωγή μορφωμένων ατόμων σε σχέση προς τις κοινωνικές ανάγκες των αρχών του 18ου αιώνα υποδηλώνει την αδυναμία απορρόφησής τους, δηλαδή την αναντιστοιχία αποφοίτων πανεπιστημίων και αγοράς εργασίας, δεν παύουν ωστόσο να γειράνται ενστάσεις για την εγκυρότητα παρόμοιων συσχετίσεων· βλ. προς τούτο, W. Frijhoff, «Université et marché de l'emploi dans la république des Provinces-Unies», στον ίδιο τόμο (σ. 205-243). Ανάλογες τάσεις διαπιστώνονται στην Ισπανία· βλ. M. Peset - M.F. Mancebo, «La population des universités espagnoles au XVIIIe siècle», σ. 187-204, στον παραπάνω τόμο. Βλ. περαιτέρω, M.H. Curtis, «The Alienated Intellectuals of Early Stuart England», *Past and Present*, τόμ. 23 (1962), σ. 25-43, με απόψεις που έχουν δεχτεί σοβαρή κριτική. D. Roche, «L'intellectuel au travail», στο έργο του ίδιου, *Les Républicains des Lettres. Gens de culture et Lumières au XVIIIe siècle*, Παρίσι 1988, σ. 225-241. G. Klingenstein, «Akademikerüberschuss als soziales Problem im aufgeklärten Absolutismus», στον τόμο *Bildung, Politik und Gesellschaft. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, Βιέννη 1978, σ. 165-204.

τη κοινωνική τους ωφελιμότητα και την αληθινή κλήση του πανεπιστημίου, τη σημασία και την αποστολή του.

4. ΑΥΤΟΤΕΛΕΙΑ ΚΑΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ: Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Μικρότερης κλίμακας μεταρρυθμιστικές απόπειρες δεν ήταν άγνωστες στα ευρωπαϊκά ιδρύματα του 17ου αιώνα, έθεται όμως ως κύριο στόχο να εδραιώσουν την κυριαρχία της κρατικής εξουσίας εις βάρος των παλαιότερων μεσαιωνικών προνομίων και ελευθεριών που απολάμβαναν τα πανεπιστήμια: συνιστούσαν, ως εκ τούτου, μια *de facto* διακύβευση του αγαθού της πανεπιστημιακής αυτονομίας. Αντιθέτως, τα προγράμματα μεταρρύθμισης της πεφωτισμένης δεσποτείας του 18ου αιώνα, συνέπεια της γενίκευσης ενός κλίματος θρησκευτικής ανοχής και της προόδου της επιστήμης, αντικατοπτρίζουν μια βούληση εκσυγχρονισμού των πανεπιστημίων, στη βάση καθιέρωσης μιας μεγαλύτερης αντιστοιχίας του είδους των προσφερομένων γνώσεων προς τις ανάγκες της πολιτείας και της κοινωνίας: η εισαγωγή νέων γνωστικών κλάδων, για παράδειγμα, υπηρετούσε όχι μόνο το ιδεώδες παιδαγωγικής ανανέωσης, αλλά και τις ευρύτερες πολιτικές, επαγγελματικές και κοινωνικές σκοπιμότητες.²⁹ Την τυπικότερη περίπτωση ενός παρόμοιου εγχειρήματος προσέφερε το πρόγραμμα μεταρρύθμισης του Πανεπιστημίου Göttingen στα 1733 (στο δουκάτο του Αννόβερου), ενώ λίγες δεκαετίες αργότερα η απόπειρα αυτή συνεχίστηκε από άλλους ηγεμόνες που επιδίωξαν την εισαγωγή καινοτομιών σε σειρά γερμανικών πανεπιστημίων (Erlangen, Βόννης, Στουτγάρδης)

29. Για τη διάσταση της επαγγελματοποίησης της γνώσης μετά τον 18ο αιώνα, βλ. αναλυτικά: C.E. McClelland, «Zur Professionalisierung der akademischen Berufe in Deutschland», στον τόμο *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert*, τόμος 1, W. Conze - J. Kocka (επιμ.), *Bildungssystem und Professionalisierung in internationalen Vergleichen*, Στουτγάρδη 1985, σ. 233-247. C. Turner - M.N. Hodge, «Occupations and Professions», στον τόμο J.A. Jackson (επιμ.), *Professions and Professionalization*, Cambridge 1970, σ. 19-50. Η διάσταση αυτή εντοπίζεται από τους κοινωνιολόγους ως τυπικό γνώρισμα του 19ου αιώνα. Τυπικό παράδειγμα συνιστά η ιατρική: η άσκηση της κατά τον 18ο αιώνα δεν μπορεί να θεωρηθεί ταυτόσημη της ιεραρχικής αυστηρής διάρθρωσης αυτού του γνωστικού κλάδου κατά τον αμέσως επόμενο αιώνα [βλ. ενδεικτικά, M. Ramsey, *Professional and Popular Medicine in France 1770-1830*, Cambridge 1988].

κατά το πρότυπο του Göttingen (με μικρότερη όμως επιτυχία). Στις καθολικές χώρες, η ίδια τάση παρουσιάζεται με χρονική υστέρηση. Στην Ισπανία και την Πορτογαλία, επιχειρήθηκαν (στα 1770/1780) σημαντικές αναδιαρθρώσεις των σπουδών με την καθιέρωση γνωστικών αντικειμένων και τη ρήξη προς καθιερωμένα προνόμια συντηρητικών ιδρυμάτων (χωρίς θεαματικά αποτελέσματα). Κατ' ανάλογο τρόπο, η διενέργεια δραστικών καινοτομιών στο Πανεπιστήμιο της Louvain (στο Βέλγιο) εξυπηρετούσε τους ευρύτερους στόχους της ίδρυσης εξειδικευμένων σχολών και σεμιναρίων, χωρίς όμως βιώσιμες προοπτικές.

Οι διαφωτιστικές αρχές και αξίες αποτέλεσαν το πραγματικό υπόβαθρο των νέων μεταρρυθμιστικών εγχειρημάτων. Όπως ακριβώς ο ορθός λόγος, η *ratio*, αναγορεύεται σε καθολικό ανθρωπινό ιδίωμα, όπως οι κοινωνίες ακολουθούν παρόμοιες ρυθμιστικές αρχές στην εξελικτική διαδρομή και τις αμοιβαίες σχέσεις τους, και όπως η ανθρώπινη φύση διέπεται από καθολικούς νόμους, προσιτούς στη διάνοια, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο τα άτομα υπόκεινται σε κανονιστικές αρχές της εκλογικευμένης δράσης και πράξης, συμμετέχοντας έτσι στη διαμόρφωση μιας κοσμοπολιτικής κουλτούρας. Προϋπόθεση τούτων θεωρείται η υιοθέτηση μιας *κριτικής στάσης* έναντι προκαταλήψεων, αυθεντιών και παραδοσιακών προτύπων του παρελθόντος: η στάση αυτή είναι *συστατική* του ίδιου του προγράμματος του Διαφωτισμού.³⁰ Το δίλημμα μεταξύ ορθολογικής θεμελίωσης των υπαρχουσών θεσμικών διευθετήσεων ή ριζικού μετασχηματισμού τους συνιστά θεμελιώδη συνέπεια της εφαρμογής αυτής της κριτικής αρχής. Τις εναλλακτικές αυτές επιλογές αντιμετώπιζαν θρησκευτικοί, πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί του τέλους του 18ου αιώνα· όχι μόνον οι κοινωνικές ιεραρχήσεις, αλλά και η επιστήμη της εποχής με τους αντίστοιχους θεσμούς της όφειλε να υπαχθεί στη χειραφετική αυτή προοπτική που διήνοιγαν οι διαφωτιστικές αντιλήψεις. Το νέο ανθρωπινό

30. Από την ευρύτατη βιβλιογραφία, βλ. ενδεικτικά, I. Fetscher, «Aufklärung über Aufklärung», στον τόμο A. von Honneth - Th. McCarthy - Cl. Offe - A. Wellmer (επιμ.), *Zwischenbetrachtungen. In Prozess der Aufklärung*, Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1989, σ. 657-689. H.M. Baumgartner, «Wandlungen des Vernunftbegriffs in der Geschichte des europäischen Denkens», στον τόμο *Rationalität. Ihre Entwicklung und ihre Grenzen*, Alber, Freiburg/München 1989, σ. 167-203. Ιδίως όμως, I. Kant, «Απάντηση στο ερώτημα: τι είναι Διαφωτισμός;», στο συλλογικό έργο *Τι είναι Διαφωτισμός;*, μτφρ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1989, σ. 19-29.

ιδεώδες της συλλογικής ωφελιμότητας (*utilité publique*) και ευημερίας θα υλοποιείτο με την έλευση μιας νέας εποχής προόδου και ανάπτυξης, στο πλαίσιο της οποίας κάθε ανορθολογική εκδήλωση θα καταργείτο σταδιακά και τελικά θα εξέλειπε πλήρως. Αυτή η κριτική στάση μπορούσε να οδηγήσει, μέσω των δυνατοτήτων του λόγου που περιείχε η ιστορική εξέλιξη, σε μια δυνητική ανανέωση θεσμών και δομών που είχαν εν μέρει απαξιωθεί εξ αιτίας δυσλειτουργιών και καταχρήσεων. Η ορθολογική κριτική θα επέφερε τη βελτίωση, ανάκαμψη και αναμόρφωση των ακαδημαϊκών θεσμών, επιταχύνοντας τις διαδικασίες έλλογου μετασχηματισμού τους.

Η ανταπόκριση των πανεπιστημίων στην πρόκληση του διαφωτισμού δεν υπήρξε ενιαία και ομοιόμορφη.³¹ Τα πλέον ανελαστικά και παραδοσιακά πανεπιστημιακά ιδρύματα θεωρήθηκαν από τους εκπροσώπους των διαφωτιστικών αιτημάτων ως εντελώς ακατάλληλα να τεθούν στην υπηρεσία των νέων στόχων: τούτο συνέβαινε με τα πανεπιστήμια της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Ιβηρικής Χερσονήσου, οπότε προσφορότερη κρίθηκε η λύση της σύστασης νέων ειδικευμένων ιδρυμάτων σε μία σαφώς καθορισμένη γνωστική περιοχή (ιατρική, μηχανική, διοικητική επιστήμη, στρατηγική του πολέμου, καλές τέχνες, φυσικές επιστήμες). Σε άλλες χώρες όμως τα πανεπιστήμια μπόρεσαν επιτυχώς να υιοθετήσουν προγράμματα μεταρρύθμισης σε τρόπο ώστε να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις νέων δομών γνώσης και να προβούν στη διεκπεραίωση νέων καθηκόντων. Κινητήρια δύναμη αυτών των αλλαγών ήταν, εν μέρει, οι Ακαδημίες και οι λόγιες εταιρικές συσσωματώσεις (*sociétés savantes ou secrètes*) που θεωρήθηκαν αναγκαίο συμπλήρωμα της πανεπιστημιακής δραστηριότητας.³² Το αποτέλε-

31. Βλ. διεξοδική διαπραγμάτευση στα ακόλουθα έργα: N. Hammerstein, «Die deutschen Universitäten im Zeitalter der Aufklärung», *Zeitschrift für historische Forschung*, τόμ. 10 (1983), σ. 73-89· του ίδιου, «Universitäten und gelehrte Institutionen von der Aufklärung zum Neuhumanismus und Idealismus», στον τόμο G. Mann - F. Dumont (επιμ.), *S. Th. Soemmerring und die Gelehrten der Goethe-Zeit*, Στουτγάρδη/Νέα Υόρκη 1985, σ. 309-329. Lesnodorski, B., «Les universités au siècle des Lumières», στον τόμο *Les universités européens du XIVE au XVIIIe siècle. Aspects et problèmes*, Γενεύη 1967, σ. 143-159. John Gascoigne, *Cambridge in the Age of the Enlightenment. Science, Religion and Politics from the Restoration to the French Revolution*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1989. Του ίδιου, «The Universities and the Enlightenment», στον τόμο (συλλογή μελετών) του συγγραφέα, *Science, Politics and Universities in Europe*, ό.π. (χείμενο IX).

32. Για τις ενώσεις αυτές, βλ. σχετικά, J.E. McClellan, *Science Reorganized*.

σμα, σε κάθε περίπτωση, υπήρξε η αντικατάσταση της θεολογίας ως υποδειγματικού γνωστικού κλάδου από τη Νομική, η σταδιακή εκκοσμίκευση των πανεπιστημίων³³ και η ραγδαία μεταβολή στη διάρθρωση της υφιστάμενης γνώσης και του θεσμικού φορέα της, του ευρωπαϊκού πανεπιστημίου (τουλάχιστον στην περίπτωση της Ολλανδίας και των ηγεμονιών που συνέθεταν το *Sacrum Imperium*).³⁴

Η εκκοσμοποίηση των ακαδημαϊκών σπουδών, απαραίτητη συνθήκη επιβίωσης των ιδρυμάτων στην εποχή της παντοδυναμίας του Λόγου, δεν επιτεύχθηκε σε όλα τα πανεπιστήμια³⁵ (εκείνα στα οποία η θεολογία διατήρησε την πρωτοκαθεδρία της μεταξύ των επιστημών, έπαψαν να θεωρούνται ως γνωστικά παραγωγικά). Παρόλο ότι οι υπέρμαχοι του νέου ρεύματος δε γνώρισαν οικουμενική αποδοχή, κατάφεραν εντούτοις να περιορίσουν την εκκλησιαστική και πολιτική παρέμβαση, κυρίως στο πεδίο της ελευθερίας της κυκλοφορίας των ιδεών και του γραπτού λόγου: οι εκδόσεις βιβλίων και συγγραμμάτων γνώρισαν πρωτοφανή άνθηση στο βαθμό που η καθολική διάδοση του γραπτού κειμένου συνιστούσε αναπό-

Scientific Societies in the Eighteenth Century, Νέα Υόρκη 1985. D. Roche, «Sciences et pouvoirs dans la France du XVIIIe siècle (1660-1803)», *Annales, Economies, Sociétés, Civilisations*, τόμ. 29 (1974), σ. 738-748. J. Voss, «Die Akademien als Organisationsträger der Wissenschaften im 18. Jahrhundert», *Historische Zeitschrift*, τόμ. 231 (1980), σ. 43-74. R. Hahn, *The Anatomy of a Scientific Institution: the Paris Academy of Sciences*, Univ. of California Press, Berkeley 1971. R. Vierhaus (επιμ.), *Wissenschaften im Zeitalter der Aufklärung*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1985.

33. Για την ανάπτυξη και σημασία της Νομικής, βλ. ενδεικτικά, H. Schlosser, *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte*, Heidelberg 1996. P.G. Stein, *Römisches Recht und Europa. Die Geschichte einer Rechtskultur*, Frankfurt/M 1996. G. von Wangenheim, *Die Evolution von Recht*, Mohr, Tübingen 1995.

34. Βλ. N. Hammerstein, «Zur Geschichte und Bedeutung der Universitäten im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation», *Historische Zeitschrift*, τόμ. 241 (1985), σ. 287-328.

35. Η καθολικότητα του χειραφετικού αιτήματος του Διαφωτισμού ήρθε σε πλήρη σύγκρουση προς τα ιδεώδη και τις παιδευτικές αρχές των Ιησουιτών, μέχρι τη στιγμή διάλυσης αυτού του τάγματος από τον πάπα Κλήμεντα ΙΔ' στα 1773: το γεγονός αυτό δημιούργησε σειρά προβλημάτων στη δομή της εκπαίδευσης χωρών με ισχυρή καθολική παράδοση. Δεν είναι τυχαίο ότι το Πανεπιστήμιο του Παρισιού συνέβαλε στη διατήρηση του καθολικισμού, ακόμη και εκτός Γαλλίας: βλ. σχετικά, L.W. Brockliss, «The University of Paris and the Maintenance of Catholicism in the British Isles, 1426-1789. A Study in clerical Recruitment», στον τόμο *Les universités européennes du XVIIe au XVIIIe siècle*, τόμ. II, ό.π., σ. 577-616.

σπαστη διάσταση του προγράμματος του Διαφωτισμού. Γνωστικό ι-δεώδες καθίστατο στο εξής, όχι μια γενική πολυμάθεια εγκυκλοπαιδικού τύπου (παρόλο που συνέχισε να αποτελεί τρέχουσα πρακτική) αλλά ως επί το πλείστον η συστηματική κατάταξη, διάρθρωση, θεματική ταξινόμηση και εις βάθος μελέτη του πρωτογενούς γνωστικού υλικού: με τον τρόπο αυτό, ο πολυμαθής λόγιος προηγούμενων εποχών παραχώρησε βαθμιαία τη θέση του στον επιστήμονα, βασική δέσμευση του οποίου είναι η *εμπειρική διερεύνηση* της πραγματικότητας και η ανεύρεση της αλήθειας. Η πίστη στη διαρκή πρόοδο, την απορρέουσα από τη διεύρυνση της επιστημονικής γνώσης μετατράπηκε σταδιακά σε μια ουσιαστική εμπιστοσύνη στην ίδια την επιστήμη και τις κοινωνικές της επαγγελίες.

Η τάση αναζήτησης του ιδιαίτερου και μοναδικού η οποία συνυπήρχε με την αναγνώριση της υπεροχής του καθολικού και οικουμενικού στις διαφωτιστικές διακηρύξεις, επέφερε τελικώς μια διαδικασία διαφοροποίησης εναλλακτικών πανεπιστημιακών οργανωτικών υποδειγμάτων. Παρά την ευρύτατη κυριαρχία δεδομένων ακαδημαϊκών θεωριών και μεθόδων στα πλαίσια της ενιαίας προαγωγής της επιστήμης, η ανάπτυξη των πανεπιστημίων προσέλαβε διακριτές εκάστοτε μορφές, ωστόσο όμως εξακολουθούσε να ανάγεται σε ένα κοινό αρχέτυπο: τα πανεπιστήμια συνιστούσαν, σε τελευταία ανάλυση, παραλλαγές της ίδιας ευρωπαϊκής ιδέας. Η ύπαρξη ενός κοινού πανεπιστημιακού προτύπου ήταν εγγενής στις προθέσεις και τις επιδιώξεις των εκπροσώπων του Διαφωτισμού. Ο πνευματικός και ηγετικός ρόλος των πανεπιστημίων σε προτεσταντικές εδαφικές περιοχές (του γερμανόφωνου κόσμου) ήταν εν μέρει αποτέλεσμα της έλλειψης συγκεντρωτικών δομών κεντρικής εξουσίας στην Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία: η τελευταία στερούνταν ενός αδιαμφισβήτητου πνευματικού κέντρου, ικανού να της προσδώσει αίγλη και ακμή με την ανακεφαλαίωση πνευματικών δυνάμεων σε έναν υπαρκτό πυρήνα. Ωστόσο, η δεινή κατάσταση πολλών ανώτατων ιδρυμάτων της, τις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα, αποτέλεσε έναυσμα επιτυχούς αναδιοργάνωσής τους κατά το υπόδειγμα του νέου Πανεπιστημίου του Βερολίνου. Ιδιαίτερη ώθηση προς την κατεύθυνση αυτή έδωσε το νέο ανθρωπιστικό ρεύμα που συνδέεται με τα ονόματα των von Humboldt,³⁶ Schleier-

36. W. von Humboldt, «Über die innere und äussere Organisation der höheren wissenschaftlichen Anstalten in Berlin», στον τόμο von E. Anrich (επιμ.), *Die Idee der*

macher³⁷ και Steffens³⁸. Ιδέες όπως η ελευθερία της μάθησης, η ελευθερία της διδασκαλίας και η πνευματική αυτονομία διδασκόντων και διδασκομένων από εξωγενείς επιδράσεις, συνέβαλαν στη διαμόρφωση του γερμανικού πανεπιστημιακού προτύπου, με ισχυρή απήχηση σε ευρύτερες περιοχές, παρά τα παραδοσιακά κατалоιπα που επιβίωναν στις νότιες, καθολικές περιοχές της ίδιας χώρας. Έρευνα και διδασκαλία συνιστούν, στην κατεύθυνση αυτή, δύο αλληλένδετες διαδικασίες που στοχεύουν στη διηνεκή αναζήτηση της αλήθειας. Όπως ακριβώς η ανθρώπινη εκπαίδευση δεν πρέπει να γνωρίζει φραγμούς και όρια, με τον ίδιο τρόπο δεν μπορούν να οριοθετηθούν πνευματικά οι ερευνητικές ενασχολήσεις.

Ο ρόλος της φιλοσοφικής σκέψης παρέμενε καθοριστικός σε αυτό το νέο γνωστικό ιδεώδες: η *καθολικότητα* και η *ενότητα* των ακαδημαϊκών θεσμών μπορούσαν να κατοχυρωθούν μέσω της φιλοσοφικής παιδείας, αλλά και της συνεχούς πνευματικής ανησυχίας των πανεπιστημιακών δασκάλων. Σύμφωνα με τον Humboldt,³⁹ το νέο πρότυπο πανεπιστημίου όφειλε να υλοποιεί το προγενέστερο, αλλά σπάνια επιτευξιμο αίτημα ακαδημαϊκής ελευθερίας. Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, το γερμανικό πανεπιστήμιο απέκτησε

deutschen Universität. Die fünf Grundschriften aus der Zeit ihrer Neubegründung durch klassischen Idealismus und romantischen Realismus, Wiss. Buchgesellschaft, Darmstadt 1964, σ. 375-386.

37. F. Scheiermacher, «Gelegentliche Gedanken über Universitäten im deutschen Sinn», στον τόμο *Die Idee der Deutschen Universität*, ό.π., σ. 219-308.

38. H. Steffens, «Über die Idee der Universitäten», στον τόμο *Die Idee der deutschen Universität*, ό.π., σ. 309-374.

39. Για την έννοια της ελευθερίας σε συνάφεια προς το ιδεώδες της Bildung στον Humboldt, βλ. σχετικά, W. Bruford, *The German Tradition of Self-Cultivation. «Bildung» from Humboldt to Thomas Mann*, Cambridge 1975. D. Sorkin, «W. von Humboldt. The theory and Practice of Self-Formation (*Bildung*), 1791-1810», *Journal of the History of Ideas*, τόμ. 44 (1983), σ. 55-73. K. Vondung, «Unity through Bildung: A German Dream of Perfection», *Independent Journal of Philosophy*, τόμ. 5/6 (1988), σ. 47-55. U. Vogel, «Liberty is Beautiful. Von Humboldt's Gift to Liberalism», *History of Political Theory*, τόμ. 3 (1982), σ. 77-101. S. Battisti, *Freiheit und Bildung. Wilhelm von Humboldt's «Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen» und das Subsidiaritätsprinzip*, Duncker & Humblot, Βερολίνο 1987. F.C. Beiser, *Enlightenment, Revolution and Romanticism. The Genesis of Modern German Political Thought 1790-1800*, Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass. 1992. Για την ενότητα διδασκαλίας και έρευνας, βλ. M. Riedel, «Wilhelm von Humboldt's Begründung der Einheit von Forschung und Lehre als Leitidee der Universität», *Zeitschrift für Pädagogik*, τόμ. 14 (1977), σ. 231 κ.έ.

μα ευρύτερη φήμη ελεύθερης ακαδημαϊκής διδασκαλίας και μάθησης: ελευθερία του διδάσκοντος να διαδίδει τις γνωστικά εγκυρότερες θεωρίες, αλλά και των διδασκομένων να επιλέγουν, τόσο το επιθυμητό γνωστικό αντικείμενο όσο και τον διδάσκοντα της προτίμησής τους. Και οι δύο αυτές ελευθερίες ήταν ασφαλώς επιδεικτικές περιορισμών στη συντηρητική και αυταρχική πρωσική κοινωνία, τούτο όμως δεν μπορούσε να υποβαθμίσει τη σημασία αυτού του νέου εγχειρήματος.

5. ΤΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

α. Η πρώτη εγγενής μεταβολή: επιστημονική αναζήτηση και επαγγελματική εξειδίκευση (ca 1780-ca 1860)

Η Γαλλική Επανάσταση αποτελεί σημαντικό σταθμό στην ιστορική ανασύσταση του αιτήματος πανεπιστημιακής αυτοτέλειας. Η τάση του Διαφωτισμού να ευνοεί τα εξειδικευμένα κολέγια εις βάρος των πανεπιστημίων δε βρήκε ένθερμη αποδοχή στον ευρύτερο γερμανόφωνο χώρο: κύκλοι αφιερωμένοι στην προαγωγή των διαφωτιστικών ιδεωδών δεν έπαυαν να διακηρύσσουν τη ρητή τους αντίθεση σε κάθε απόπειρα κατάργησης ή ολοκληρωτικού μετασχηματισμού των πανεπιστημίων. Στη Γαλλία, αντιθέτως, το πανεπιστήμιο έπαψε να έχει σημαντική απήχηση στην πνευματική ζωή της γαλλικής κοινωνίας: η ιδιότητά του ως συστατικού στοιχείου του Ancien Régime, καθιστούσε προβληματική αυτή την ίδια την ύπαρξή του.⁴⁰ Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι το αίτημα αναμόρφωσης του γαλλικού πανεπιστημίου προσέκρουσε στις αντιρροήσεις της Convention που προχώρησε στην πλήρη κατάργηση του επικρατούντος εκπαιδευτικού συστήματος: το νομοθετικό διάταγμα της 15ης Σεπτεμβρίου 1793 έδωσε τέρμα στη λειτουργία πανεπιστημίων, ακαδημιών (académies) και επιστημονικών ενώσεων (sociétés savantes) σε όλο το έδαφος της γαλλικής επικράτειας, ενώ με μεταγενέστερη πράξη του Διευθυντηρίου συστάθηκε το εθνικό ινστιτούτο

40. Βλ. σχετικά, R. Chartier - M. Compère - D. Julia, *L'éducation en France*, ό.π., σ. 207 κ.ε. L. W. B. Brockliss, «Le contenu de l'enseignement et la diffusion des idées nouvelles», στον τόμο J. Verger (επιμ.), *Universités en France*, ό.π., σ. 199-260.

επιστημών και τεχνών.⁴¹ Η σταθερή και διαρκής πορεία παρακμής των γαλλικών πανεπιστημίων από τα τέλη του 17ου αιώνα (με ελάχιστες εξαιρέσεις) αντανακλάται και στις ναπολεόντειες προσπάθειες αναδιοργάνωσης της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, με απόλυτη προτεραιότητα στη σύσταση εξειδικευμένων ιδρυμάτων. Τα μέλη των επαναλειτούργούντων πανεπιστημίων δρούσαν πλέον σε έναν αυστηρά εποπτευόμενο χώρο, χωρίς δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού: ο πανεπιστημιακός θεσμός στερείται αυτοτελούς υπόστασης, εντασσόμενος πλέον στη θεσμική ιεράρχηση που σχηματίζει τη νέα κρατική οντότητα. Το σύστημα αυτό προϋποθέτει αυστηρή κατανομή έργου και γνωστική εξειδίκευση στο πλαίσιο στόχων μη κατ' ανάγκη συμβατών προς τα ιδεώδη της *Lehrfreiheit* των διδασκόντων και της *Lernfreiheit* των διδασκομένων στην παράδοση της *allgemeine Bildung* του γερμανικού πανεπιστημίου.

Στη Βρετανία, τα δύο αγγλικά πανεπιστήμια της Οξφόρδης και του Καίμπριτζ εισαγάγουν σταδιακά καινοτομίες που βελτιώνουν την ποιότητα της διδασκαλίας και των φοιτητών τους, γεγονός ωστόσο που δεν αποτρέπει την άσκηση κριτικής (ακόμα και εκ μέρους των ανωτέρων στρωμάτων) σε θέματα περιεχομένου σπουδών και παρεχομένων γνώσεων. Η ίδρυση του Πανεπιστημίου του Λονδίνου στα 1836 θέτει τέλος στην αντιπαράθεση μη αγγλικανικών (όπως το μετέπειτα University College) και αγγλικανικών κολεγίων (The King's College) και προσφέρει τη δυνατότητα υπέρβασης των δυσχερειών πρόσβασης στα παραδοσιακά αγγλικά πανεπιστήμια. Σε αντίθεση προς τη σκωτική εμπειρία (και τη δημοκρατικότερη διάρθρωση των σκωτικών πανεπιστημίων), θεμελιώδεις αλλαγές θα επέλθουν στα αγγλικά ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα την αμέσως επόμενη φάση. Κύρια όμως πρωτοτυπία της βρετανικής ανώτατης εκπαίδευσης σ' αυτή τη χρονική περίοδο είναι η εξαγωγή των θεσμών αυτών στις εκτεταμένες αποικίες της, σε τρόπο ώστε με την πάροδο του 19ου αιώνα, οι σχετικές πρωτοβουλίες διευρύνονται με τη συνδρομή ιεραποστολικών οργανώσεων και θρησκευτικών ή τοπικών αρχών. Γλώσσα διδασκαλίας σ' αυτά τα νεοσύστατα ιδρύματα παραμένει κατεξοχήν η αγγλική, γεγονός

41. Αντιθέτως, την ίδια χρονική περίοδο (πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα) τα γερμανικά ιδρύματα γνωρίζουν αξιόλογη άνθηση· Βλ. C.E. McClelland, *State, Society and University in Germany, 1700-1914*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1980, σ. 63 κ.ε.

που συνέβαλε στη διαμόρφωση μιας εκδυτικισμένης τοπικής ελίτ (ικανής να πλαισιώσει μεταγενέστερες αποσχιστικές τάσεις σε χώρες του Τρίτου Κόσμου). Αντιθέτως, στον Καναδά και την Αυστραλία η στενή συνάφεια περιφερειακών και μητροπολιτικών ιδρυμάτων δε θέτει το πρόβλημα σύγκρουσης δυτικών αξιών και τοπικής κουλτούρας και ανταποκρίνεται στις ανάγκες συγκρότησης συνθετότερων κοινωνικών μορφωμάτων (χωρίς παραδοσιακούς προκαθορισμούς).

Την ίδια περίπου εποχή εμφανίζονται τα πρώτα αμερικανικά πανεπιστημιακά ιδρύματα (με πρώτη την πολιτεία της Βόρειας Καρολίνας στα 1789-1795), τα οποία αντιγράφουν πιστά το αγγλικό σύστημα, διαμορφωμένο ήδη σε κολεγιακά πρότυπα, στο πλαίσιο στενής διασύνδεσης ηθικοπρακτικών και πνευματικών λειτουργιών των ιδρυμάτων. Ηθικά και γνωστικά πρότυπα παρουσιάζονται άρρηκτα συνυφασμένα στην εκδοχή αυτή της πανεπιστημιακής ιδέας,⁴² λείπει όμως το πρωταρχικό στοιχείο αυτοδιοίκησης των πανεπιστημίων από τους διδάσκοντες (σε αντίθεση προς τον ευρωπαϊκό χώρο στον οποίο καθιερώνεται η αρχή αυτή μετά την πάροδο των πρώτων δεκαετιών του 19ου αιώνα). Σε αντίθεση προς την αυτονομία που απολάμβαναν τα παραδοσιακά αγγλικά πανεπιστήμια (χάρη στην πλούσια έγγεια περιουσία τους) και την πλήρη χειραφέτησή τους από το κράτος, τα αμερικανικά ιδρύματα παρέμειναν επ' αρκετόν εξαρτημένα από τη βούληση της πολιτικής εξουσίας ή από τις προθέσεις των ιδρυτών τους (ατομικώς ή συλλογικώς δρώντων): αποτελούσαν, στις αρχές του 19ου αιώνα, φορείς παρωχημένων γνώσεων, με υποτυπώδεις ερευνητικούς προσανατολισμούς.⁴³

42. Για την ιδιαιτερότητα του κολεγιακού συστήματος, βλ. J.M. Fletcher, «The History of Academic Colleges. Problems and Prospects», στον τόμο D. Maffei - H. de Ridder-Symoens (επιμ.), *I collegi universitari in Europa tra il XIV e il XVIII secolo*, Μιλάνο 1990, σ. 133-122. Για τις επιδράσεις αυτής της ιδέας στο αμερικανικό εκπαιδευτικό σύστημα, βλ. D. Sloan, *The Scottish Enlightenment and the American College Ideal*, Νέα Υόρκη 1971.

43. Η επίδραση του σκωτικού διαφωτισμού και η υιοθέτηση ευρωπαϊκών προτύπων συμβάλλουν στον προοδευτικό μετασχηματισμό του αμερικανικού εκπαιδευτικού συστήματος από τα μέσα του 19ου αιώνα· βλ. ενδεικτικά, C.B. Burke, «The expansion of american higher education», στον τόμο K. Jarausch (επιμ.), *The Transformation of Higher Learning*, Klett-Gotta, Στουτγάρδη 1983. Επίσης, L. Veysey, *The Emergence of American University*, The Univ. of Chicago Press, Σικάγο 1965, καθώς και την κατατοπιστική μελέτη των J.H. Roberts - James Turner, *The*

Το πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνα χαρακτηρίζεται από μια ουσιαστική τομή στην ιστορία της πανεπιστημιακής οργάνωσης, που απομακρύνει τα πανεπιστήμια από την προγενέστερη παράδοση, ενώ η γεωγραφική διασπορά των πανεπιστημίων διευρύνεται αισθητά σε όλη την ευρωπαϊκή ήπειρο. Το αναθεωρημένο από τον Humboldt υπόδειγμα λειτουργίας κερδίζει διαρκώς έδαφος και αποκτά μεγαλύτερη επιρροή, οριοθετούμενο σαφώς εν σχέσει προς τα ανταγωνιστικά του υποδείγματα: το συγκεντρωτικό γαλλικό πρότυπο (υπαγωγής των πανεπιστημίων στο κράτος) και το αγγλικό κολεγιακό σύστημα (ενότητας ακαδημαϊκής εκπαίδευσης και καθημερινής διαβίωσης). Η πανεπιστημιακή εκπαίδευση προσλαμβάνει νέες, δημιουργικές διαστάσεις, ακόμη και όταν η έρευνα και η επαγγελματική κατάρτιση διενεργούνται σε μεγάλο βαθμό στο πλαίσιο μη πανεπιστημιακών φορέων και συναφών ιδρυμάτων (εκτός των πανεπιστημίων). Η ευρύτερη μετάβαση από τα πανεπιστήμια του Ancien Régime στη θεσμική πραγματικότητα των μέσων του 19ου αιώνα συνετελέσθη σε τρία διακριτά αλλά αλληλοσυνδεόμενα επίπεδα.⁴⁴ Στο γνωστικό επίπεδο, η εγκατάλειψη παλαιότερων μηχανιστικών, οργανιστικών και ολιστικών αντιλήψεων και η στροφή προς αυστηρότερες λογικοθεωρητικές μορφές γνώσης με σαφέστερη οριοθέτηση επιστημονικών πεδίων, διήνοιξε το δρόμο προς την υιοθέτηση γονιμότερων ερευνητικών προγραμμάτων, ικανών να περβούν την ασάφεια του ρομαντισμού και της ιδεαλιστικής φιλοσοφίας. Δεύτερο, το αναδυόμενο αυτό νέο επιστημικό καθεστώς είχε ως αποτέλεσμα τη σύσταση μιας νέας χρηστικής οργάνωσης και διάρθρωσης της επιστήμης (εξειδικευμένοι επιστήμονες, ειδήμονες σ' έναν δεδομένο τομέα, αναζήτηση νέων τεχνολογικών εφαρμογών της γνώσης). Σε ένα τρίτο επίπεδο, οι προηγούμε-

Sacred and the Secular University, Princeton Univ. Press, Princeton, N.J. 2000, η οποία ασχολείται με το πρόβλημα των θεμελιωδών αλλαγών που διέκριναν τα αμερικάνικα πανεπιστήμια πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Ειδικότερα, υποστηρίζεται η θέση ότι η ανάπτυξη των θετικών, αλλά και των ανθρωπιστικών σπουδών συνέβαλε στην απαξίωση του προτεσταντικού πλαισίου λειτουργίας της γνώσης. Η καλλιέργεια των επιστημών του ανθρώπου επέφερε τη δραστική μεταβολή της στάσης έναντι νέων αντικειμένων ακαδημαϊκής γνώσης (στις αρχές του 20ού αιώνα).

44. B. Wittrock, «The modern University: the three transformations», στον τόμο S. Rothblatt - B. Wittrock (επιμ.), *The European and American University since 1800. Historical and Sociological Essays*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1993, σ. 303-362, ιδίως σ. 315-316.

νες εξελίξεις συνδέθηκαν με μια νέα θεσμική οργάνωση των ιδρυμάτων: παρά τις γενικότερες ενιαίες εκκοσμικευτικές διεργασίες της εποχής (βιομηχανοποίηση, γραφειοκρατική διοίκηση, διαφοροποίηση της κοινωνικής δομής), σημειώθηκε μια έντονη απόκλιση μεταξύ εναλλακτικών μορφών πανεπιστημιακής λειτουργίας στη βάση διακριτών μεταρρυθμιστικών και οργανωτικών προτύπων. Πρόκειται κατ' ουσίαν για μια διάδραση επιστημικών και θεσμικών/κοινωνικών παραμέτρων, σε συνάφεια προς την έννοια της Bildung και την «εφεύρεση» μιας νέας πολιτισμικής κοινότητας, αυτής του έθνους ως σύνθεσης παραδόσεων, γλώσσας, κοινών θρησκευτικοϊδεολογικών πεποιθήσεων.⁴⁵ Η ανώτατη εκπαίδευση καθίσταται προοδευτικά, από τα μέσα του 19ου αιώνα, πεδίο επιστημονικής ανέλιξης, κοινωνικής ανόδου των ατόμων, ενίσχυσης των εθνοτικών ταυτοτήτων και των συλλογικών στόχων, κυρίως όμως εστία διαμόρφωσης των νέων κοινωνικών και πολιτικών ελίτ της σύγχρονης Ευρώπης.

β. Ο δεύτερος θεμελιώδης μετασχηματισμός (1860-1945): επιστημονική έρευνα, ελιτισμός και κοινωνική αποδοχή

Η εκτεταμένη χρονική περίοδος που καλύπτει τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αποτελεί εποχή διεύρυνσης της θεματικής, επέκτασης σε περισσότερα κοινωνικά στρώματα και επαγγελματικοποίησης της ανώτατης εκπαίδευσης.⁴⁶ Αυτά τα διακριτά φαινόμενα συνάδουν πλήρως προς την υιοθέτηση του γερμανικού ακαδημαϊκού υποδείγματος ως πηγής έμπνευσης μεταρρυθμίσεων σε χώρες με παραδοσιακούς εκπαιδευτικούς θεσμούς. Εθνικές και τοπικές ιδιαιτερότητες ανακόπτουν εντούτοις την πορεία σύγκλισης προς κοινές οργανωτικές δομές: επιμέρους εθνικισμοί και έκδηλες κοινωνικοοικονομικές ανισότητες, σε συνδυασμό προς το φαινόμενο της εξαρτημένης θέσης ορι-

45. Στο ίδιο, σ. 319 κ.ε.

46. Βλ. αναλυτικά, G. Weisz, *The Emergence of Modern Universities in France, 1864-1914*, Princeton Univ. Press, Princeton 1983. F.K. Ringer, *Fields of knowledge. French Academic Culture in Comparative Perspective, 1890-1920*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1991. K.H. Jarausch, *Students, Society and Politics in Imperial Germany. The Rise of Academic Illiberalism*, Princeton Univ. Press, Princeton 1982. H. Daalder - E. Shils (επιμ.), *Universities, Politicians and Bureaucrats. Europe and the United States*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1982. M. Baumgarten, *Professoren und Universitäten im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1997.

σμένων χωρών στην παγκόσμια διεθνή σκηνή, επιτείνουν τις παρατηρούμενες διαφορές στις εκπαιδευτικές πολιτικές. Το πανεπιστήμιο δεν παύει να θεωρείται, εντούτοις, ως κεντρικός θεσμός της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας: ο εμφανιζόμενος συνδυασμός επιστήμης και έρευνας (που ανάγεται στο γερμανικό, ερευνητικά προσανατολισμένο πανεπιστήμιο) συγκροτείται και υλοποιείται στο επίκεντρο θεμελιωδών κοινωνικών μετασχηματισμών, οι σημαντικότερες διαστάσεις των οποίων είναι: α) η *οικονομική και τεχνολογική* διάσταση ως σύνολο διαδικασιών εγκαθίδρυσης νέων τρόπων παραγωγής, αξιοποίησης και χρήσης υφιστάμενων πόρων, προϋπόθεση των οποίων είναι η σύσταση της κατάλληλης θεσμικής βάσης και ενός πλέγματος νέων κοινωνικών σχέσεων. β) Αυτές οι κοινωνικές διεργασίες συμβάλλουν στον επαναπροσδιορισμό προβλημάτων *νοήματος, πολιτισμικής ταυτότητας και εθνικής συνέχειας* σε κοινωνίες στις οποίες παραδοσιακοί δεσμοί και τρόποι συμπεριφοράς αμφισβητούνται ενεργώς ή δεν μπορούν να κληφθούν πλέον ως δεδομένοι. Μεταβαλλόμενες συλλογικές ταυτότητες συνιστούν συνέπεια της διάβρωσης της παραδοσιακής ευρωπαϊκής κοινωνίας και των προγενέστερων θεσμών της. γ) Οι παραπάνω ανακατατάξεις μεταδόθηκαν ταχύτατα *στη σφαίρα της ανώτατης εκπαίδευσης*, οδήγησαν περαιτέρω στην εμφάνιση νέων φαινομένων (επαγγελματικοποίηση σε υπερεθνικά όρια, σχηματισμός νέων ελίτ και ανερχόμενων στρωμάτων, ενίσχυση του μαζικού χαρακτήρα της παιδείας). Τα φαινόμενα αυτά προϋποθέτουν μια διαδικασία αναζήτησης της πλέον κατάλληλης πολιτικής τάξης που καλείται να υλοποιήσει τα νέα κοινωνικά και πολιτισμικά αιτήματα. Η επίλυση αυτού του προβλήματος επετεύχθη στο επίπεδο του νεότερου έθνους-κράτους,⁴⁷ με μεσοπρόθεσμες ευεργετικές συνέπειες για την ανώτατη εκπαίδευση (διοχέτευση επαρκών χρηματικών πόρων προς τα πανεπιστήμια, εκσυγχρονισμός θεσμικών πλαισίων).

Διαδικασίες αυτού του τύπου δεν ήταν δυνατόν να αυτονομηθούν από μια τάση επανακαθορισμού του ρόλου του κράτους ως εστίας συντονιστικών παρεμβάσεων στα ανώτατα ιδρύματα. Ρόλος του κράτους ήταν η διασφάλιση της ροής των αναγκαίων κεφαλαίων προς τα πανεπιστήμια, σε τρόπο ώστε να επιτευχθεί η απρόσκοπτη λειτουργία τους και να είναι σε θέση να ανταποκρι-

47. B. Wittrock, «The modern University: the three transformations», *ό.π.*, σ. 343-344.

θούν στις νέες κοινωνικές απαιτήσεις: ευρυθμία επιτέλεσης των καθηκόντων τους ήταν ωστόσο εφικτή μόνον εάν μπορούσε να αποδοθεί στα πανεπιστήμια ένας δεδομένος βαθμός αυτονομίας και οργανωτικής αυτοτέλειας. Ανέκυπτε ως εκ τούτου ένα καινοφανές δίλημμα, εγγενές σε μια παρόμοια διευθέτηση: η πλήρης χρηματοδοτική εξάρτηση των πανεπιστημίων από το κράτος (και όχι από ιδίους πόρους) είχε ένα υπαρκτό κόστος ευκαιρίας, τη δυνητική κατάλυση της πανεπιστημιακής ανεξαρτησίας ή τον σοβαρό περιορισμό της από εξωγενείς σκοπιμότητες, εναρμονιζόμενες προς τις πολιτικές του παρεμβατικού κράτους. Το διαφαινόμενο trade-off, δηλαδή η συγκεκριμένη αρνητική σχέση μεταξύ εξωγενώς καλυπτόμενης χρηματοδότησης και πανεπιστημιακής αυτονομίας, καθιστά εύθραυστη και ιδιαίτερα προβληματική τη σχέση μεταξύ πανεπιστημίου και σύγχρονου κράτους.⁴⁸

Η κοινωνική αποστολή των πανεπιστημίων ήταν σαφώς αναγνωρισμένη. Η νέα λειτουργία που αναλάμβαναν τα πανεπιστήμια των αρχών του 20ού αιώνα ήταν το εγχείρημα διεύρυνσης και ανάπτυξης της γνώσης με πρωτογενή έρευνα, και όχι απλώς η μετάδοση συσσωρευμένων γνώσεων. Η ανάληψη βασικής και εφηρμοσμένης έρευνας άρχισε να καθιερώνεται ως αναπόσπαστο τμήμα της ταυτότητας του πανεπιστημιακού θεσμού: καθίσταται προοδευτικά κύριος τομέας δραστηριότητας που διαφοροποιεί τα πανεπιστήμια από άλλα συναφή ιδρύματα, ικανά να προσφέρουν μεταλυκειακή εκπαίδευση και κατάρτιση. Η διενέργεια έρευνας έθεσε σημαντικούς (κρατικούς και ιδιωτικούς) πόρους στη διάθεση των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, περισσότερους από ό,τι σε κάθε άλλη ιστορική φάση ανάπτυξής τους: για πρώτη όμως φορά κλήθη-

48. Βλ. περαιτέρω, M. Gibbons - B. Wittrock (επιμ.), *Science as a Commodity. Threats to the Open Community of Scholars*, Λονδίνο 1985. B. Readings, *The University in Ruins*, Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass. 1996. Για το σύγχρονο ερευνητικό πανεπιστήμιο και την κοινωνικοπολιτική του διάσταση, βλ. ενδεικτικά, R.L. Geiger, *To Advance Knowledge. The Growth of American Research Universities*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1986. K. Arrow - B. Eaves - I. Olkin, *Education in a Research University*, Stanford Univ. Press, Stanford 1996. Για τις φιλοσοφικές προϋποθέσεις του σύγχρονου πανεπιστημίου, βλ. W. Kullman, *Die theoretische Lebensform bei Aristoteles und die moderne Universität*, Alber, Freiburg/München 1996. J. Fleckenstein, *Die sozial - und geistesgeschichtlichen Voraussetzungen der Universität*, Göttingen, 1987. A. Suunter-Scité, «L'université et société: la formation des cadres du monde actuel», *Revue des sciences morales et politiques*, τόμ. 2/1 (1998), Culture et société.

καν να αντιμετωπίσουν το κρίσιμο και επιτακτικό πρόβλημα της αυτοσυνειδησίας τους ως *θεσμικά αυτόνομων* οντοτήτων, διότι διέβλεπαν τον κίνδυνο απώλειας της *sine qua non* συνθήκης ύπαρξής τους – της ελευθερίας αυτοπροσδιορισμού σύμφωνα με την πρωταρχική λειτουργία τους της διατήρησης, προαγωγής και διάδοσης έγκυρης και αντικειμενικής γνώσης.⁴⁹ Οι παραπάνω εξελίξεις επιταχύνονται προοδευτικά από μια σημαντική καινοτομία εκτός του ευρωπαϊκού χώρου: πρωτοτυπία του αμερικανικού εκπαιδευτικού συστήματος των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα ήταν η βαθμιαία μετάβασή του προς τη μαζική ανώτατη εκπαίδευση. Ο αρχικός ελιτισμός του συστήματος αυτού υποχωρεί σημαντικά και τείνει να εξαλειφθεί με τη διοχέτευση, ιδίως κατά τη μεταπολεμική περίοδο (από το 1950 και εξής), περισσότερων κεφαλαίων και την ανάληψη επενδύσεων στο χώρο της εκπαίδευσης.⁵⁰ Αντιθέτως, στην προπολεμική Γαλλία (πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο), η κυριαρχία ελιτιστικών τάσεων στην ανώτατη εκπαίδευση παρεμποδίζει την κοινωνική διεύρυνσή της, αναστέλλει μεταρρυθμιστικά προγράμματα και ιδίως αποτελεί φίλτρο ελέγχου όσων προτίθενται να στελεχώσουν κρίσιμες διοικητικές θέσεις, θέτοντας τους πανεπιστημιακούς θεσμούς υπό την εποπτεία του έθνους-κράτους.⁵¹

Στην υπόλοιπη Ευρώπη, το ίδιο σκηνικό επαναλαμβάνεται, με διαφορετικές παραλλαγές. Στη Βρετανία παρατηρείται αντίστοιχη δέσμευση του κράτους προς χρηματοδότηση των πανεπιστημίων (τα οποία όμως διαθέτουν και ιδίους πόρους): η καθιέρωση αξιολογικών πανεπιστημιακών κριτηρίων κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου φαίνεται ότι συνιστά απώτερη συνέπεια της προσφυγής στο ιδεώδες της φιλελεύθερης εκπαίδευσης που είχε ήδη υ-

49. B. Wittrock, «The modern University», *ό.π.*, σ. 341.

50. Οι εξελίξεις αυτές διακρίνουν τον σύνολο αγγλοσαξωνικό κόσμο, βλ. διεξοδικά, R.N. Soffer, *Discipline and Power. The University, History and the Making of an English Elite, 1870-1930*, Stanford Univ. Press, Stanford 1995, σ. 21 κ.ε. R.D. Anderson, «Universities and elites in modern Britain», *History of Universities*, τόμ. 10 (1991), σ. 225-250. J. Bodelle - G. Nikolaon, *Les universités américaines: dynamisme et traditions*, Παρίσι 1986.

51. Δεν είναι άλλοστε τυχαία η πολιτική παρεμβάσεων σε γαλλικά πανεπιστήμια εκ μέρους του κράτους την περίοδο του Μεσοπολέμου· Βλ. σχετικά, Ch. Charle, *La république des universitaires, 1870-1940*, Seuil, Παρίσι 1994, σ. 319-341. Για την ιδιαιτερότητα του γαλλικού πανεπιστημιακού υποδείγματος και τη διαδικασία αναζήτησης της ταυτότητάς του, βλ. *στο ίδιο*, σ. 435 κ.ε.

ποστηριχτεί από τον John Henry Newman στα μέσα του 19ου αιώνα και επηρέασε αισθητά τη βρετανική πνευματική ζωή.⁵² Στη Γερμανία εντούτοις, το αγαθό της πανεπιστημιακής αυτονομίας τίθεται εν αμφιβόλω και σταδιακά απειλείται από κρατικές παρεμβάσεις, κυρίως όμως (αν και τούτο αποτέλεσε καθολικό ευρωπαϊκό φαινόμενο από την εποχή του Μεσοπολέμου) εξαιτίας της αύξουσας εξάρτησης των πανεπιστημίων από το κράτος σε θέματα πιστώσεων και ανεύρεσης πόρων. Τα φαινόμενα αυτά γνωρίζουν την κορύφωσή τους την περίοδο της επικράτησης του ναζισμού: η ανώτατη εκπαίδευση τέθηκε γρήγορα στην υπηρεσία των ιδεολογικών επιδιώξεων του καθεστώτος,⁵³ με πρωτοφανή παραβίαση θεμελιωδών ακαδημαϊκών ελευθεριών (διορισμός του πρύτανη από την ολοκληρωτική εξουσία, κατάλυση της πανεπιστημιακής αυτοτέλειας, διώξεις αντιφρονούντων προς το καθεστώς καθηγητών). Την ίδια ακριβώς περίοδο, επιτυγχάνεται η εισαγωγή στα ιταλικά πανεπιστήμια⁵⁴ αρχών και προτύπων στην παράδοση του Humboldt, το εγχείρημα αυτό όμως επιχειρείται με αυταρχικές μεθοδεύσεις που προσβάλλουν ουσιώδεις ελευθερίες (αυστηρή ιεράρχηση των ιδρυμάτων και σταδιακή περικολπή πιστώσεων προς τα ασθενέστερα). Η ίδια έλλειψη δημοκρατικών κανόνων πανεπιστημιακής λειτουργίας παρατηρείται και στην Ισπανία μετά την άνοδο του Franco (εξορίες διδασκόντων, «κάθαρση» της ακαδημαϊκής κοινότητας από αμφισβητίες διανοούμενους, συμβιβασμός του καθεστώτος προς τους υπέρμαχους ενός καθολικού πανεπιστημίου με εκκλησιαστικές επιδράσεις). Ο νέος τύπος πανεπιστημίου όφειλε να συμβάλλει στην καλλιέργεια μιας θρησκευτικής ηθικής, να προάγει την καθολική πίστη και να υπηρετεί τους σκοπούς του έθνους και τις παραδοσιακές αξίες.⁵⁵ Στην προεπαναστατική Ρωσία

52. Βλ. διεξοδικά, Sh. Rothblatt, *The Modern University and its Discontents. The Fate of Newman's Legacies in Britain and America*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1997, σ. 50 κ.ε. Επίσης, F.M. Turner (επιμ.), *The Idea of a University. John Henry Newman*, Yale Univ. Press, New Haven 1996.

53. Τούτο διαφαίνεται και στον περίφημο πρυτανικό λόγο του M. Heidegger, *Die Selbstbehauptung der deutschen Universität. Das Rektorat 1933/34*, Klostermann, Φραγκφούρτη 1983. Για τη θέση του φοιτητικού κόσμου, βλ. M. Gruttner, *Studenten im Dritten Reich*, F. Schöningh, Paderborn 1995.

54. M. Ostene, *L'éducation en Italie pendant le fascisme*, Publications de la Sorbonne, Παρίσι 1980, σ. 65 κ.ε.

55. Για τα ισπανικά πανεπιστήμια, βλ. επισκόπηση στο J.L. Guerefia κ.ά., *L'université en Espagne et en Amérique Latine du Moyen Age à nos jours*, Tours 1991.

συνέβη κάτι αντίστοιχο: το πανεπιστήμιο χρησιμοποιήθηκε από το τσαρικό κράτος ως στοιχείο εκσυγχρονισμού και εκδυτικισμού της χώρας, δεν έπαψε όμως να αντιμετωπίζεται ως εστία ανατρεπτικών ιδεών, απειλητικών για την καθεστηκυία τάξη, και να επιδιώκεται η χειραγώγησή του μέσω αυταρχικών μεθόδων επιβολής.⁵⁶

6. ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ

Στα μέσα του 20ού αιώνα, το πανεπιστήμιο καταλαμβάνει μια περίοπτη θέση στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών κοινωνιών και της βορειοαμερικανικής πραγματικότητας: καθίσταται ο κατεξοχήν τόπος δημιουργικών συμβολών στην επιστήμη, τη γνώση και την κοινωνία, που διανοίγει την προοπτική μελλοντικών εξελίξεων. Η αρχή της πανεπιστημιακής αυτοτέλειας, την οποία προσπάθησαν να καταλύσουν τα αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστάτα, συνιστά αναγκαία συνθήκη εκπλήρωσης των σκοπών του: η προαγωγή της επιστήμης προϋποθέτει *κριτική σκέψη, κριτικό έλεγχο υποθέσεων και θεωριών και ελεύθερη ακαδημαϊκή συζήτηση. Η ελευθερία είναι συστατική διάσταση της επιστήμης* και θεμελιώνεται στην αυτονομία και την ανεξαρτησία του θεσμικού φορέα της, του σύγχρονου πανεπιστημίου, από εξωτερικές παρεμβάσεις και αλλότρια προς την επιστημονική πρόοδο συμφέροντα και σκοπιμότητες.

Το πανεπιστήμιο έχει σαφή κοινωνική διάσταση: σημαντικό τμήμα των ευρύτερων κοινωνικών μετασχηματισμών των τελευταίων δεκαετιών συνετελέστηκαν με αφετηρία τον συγκεκριμένο αυτό θεσμό. Η εξαιρετική αύξηση της ζήτησης υπηρεσιών ανώτατης εκπαίδευσης επεκτάθηκε ταχύτατα σε πλανητική κλίμακα και αποτελεί πρόκληση μείζονος σημασίας για την οργανωτική αποτελεσματικότητα του σύγχρονου πανεπιστημίου. Η παγκοσμιοποίηση των πανεπιστημιακών θεσμών συμβαδίζει με την εμφάνιση νέων δυνατοτήτων σταδιοδρομίας, την αναδιοργάνωση και διαφοροποίηση των λειτουργιών τους, την προϊούσα επιστημονική εξειδίκευση, τη διαμόρφωση νέων παιδαγωγικών προτύπων και την αυξανόμενη περιπλοκότητα των μορφών διοίκησης των ιδρυμάτων. Η

56. Βλ. ενδεικτικά, J. McClelland, *Autocrats and Academics*, Univ. of Chicago Press, Σικάγο 1979.

επίταση παρομοίων φαινομένων τείνει να μετατρέψει τα πανεπιστήμια σε ανταγωνιστικές μονάδες της οικονομίας της αγοράς που προσφέρουν ένα διαφοροποιημένο προϊόν, απευθυνόμενο σε διαφορετικούς δυνητικούς αγοραστές με ετερογενείς προθέσεις αξιοποίησής του. Αυτή η τελευταία διαπίστωση ενέχει ανησυχητικές προεκτάσεις για τη διατήρηση της ιδιαιτερότητας του πανεπιστημίου ως εστίας καλλιέργειας και προαγωγής της επιστήμης.

Το πρόβλημα διασύνδεσης πανεπιστημίου και αγοράς είναι πολυεπίπεδο: αφορά κατά κανόνα εξελίξεις που συνετελέστηκαν τις τελευταίες δεκαετίες και υπερβαίνει την αναλυτική προοπτική μιας συνοπτικής ιστορικής-περιγραφικής επισκόπησης.⁵⁷ Οφείλουμε, παρ' όλα αυτά, να επισημάνουμε δύο ουσιαστικούς άξονες του παραπάνω ζητήματος.

Καταρχήν, η τάση προσφυγής, τόσο στον δημόσιο, όσο και στον ιδιωτικό τομέα προς ανεύρεση και εξοικονόμηση πόρων ενδέχεται να επιφέρει ευεργετικά αποτελέσματα στο θεσμικό επίπεδο. Με τον τρόπο αυτό, θεσμοί και ιδρύματα διασφαλίζουν τη βιωσιμότητά τους (διαφοροποιώντας τη χρηματοδοτική τους βάση): ιδιωτικά ιδρύματα είναι δυνατόν να τύχουν κρατικών επιχορηγήσεων όπως ακριβώς κρατικά ιδρύματα δεν απορρίπτουν τη λύση της εξεύρεσης ιδιωτικών κεφαλαίων. Η επιλογή των κριτηρίων που οφείλει να πληρεί ο πλέον αποτελεσματικός συνδυασμός ιδιωτικών και κρατικών χρηματοοικονομικών πηγών, συνιστά κύρια εξωγενή παράμετρο ενός τεχνικού προβλήματος (αφού έτσι μόνο κατοχυρώνεται η δυνατότητα αποφυγής εξαρτήσεων από μία και μοναδική πηγή). Για τη διατήρηση της σχετικής θεσμικής αυτονομίας των

57. Για τη διεξοδική προσέγγιση αυτών των ζητημάτων, βλ. ενδεικτικά P.H. Coombs, *The World Crisis in Education. The View from the '80s*, Oxford Univ. Press, Οξφόρδη 1985. G.Papadopoulos, *Education 1960-1990: The OECD Perspective*, OECD, Παρίσι 1999. Al. Renault, *Les Révolutions de l'Université. Essai sur la modernisation de la culture*, Calman-Lévy, Παρίσι 1995. Αφιέρωμα της *Revue française de civilisation britannique* (1999): *L'enseignement supérieur en Grande-Bretagne*, Centre de recherche et d'études en civilisation britannique, Παρίσι 1999. H. Rosovsky, *The University. An Owner's Manual*, Norton & Co, Νέα Υόρκη/Λονδίνο 1990. Δ. Γ. Τσαούσης (επιμ.), *Πανεπιστήμιο και οικονομία στις αναπτυσσόμενες και αναπτυγμένες Χώρες*, Gutenberg, Αθήνα 1994. Για τη συμβολή των ανώτατων ιδρυμάτων στο έργο της τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης των περιοχών στις οποίες εγκαθίστανται, βλ. τις μελέτες του συλλογικού έργου Paul Chatterton (επιμ.), *Les établissements d'enseignement supérieur face aux besoins régionaux*, OECD, Παρίσι 1999.

εκπαιδευτικών θεσμών δεν υπάρχει κρισιμότερη ίσως επιταγή από τη διαμόρφωση ενός λειτουργικού πλαισίου εναλλακτικών προελεύσεων χρηματικών πόρων, με συνέπεια την καλύτερη διασπορά του οικονομικού κινδύνου και την πληρέστερη προσαρμογή των ιδρυμάτων στις απαιτήσεις της σύγχρονης χρηματοοικονομικής τους διαχείρισης.⁵⁸

Οπωσδήποτε, είναι γεγονός ότι ο προσανατολισμός προς την ευρύτερη αγορά αποτέλεσε κείμενο διακριτικό γνώρισμα του αμερικανικού εκπαιδευτικού συστήματος ως επακόλουθο της έλλειψης συστηματικής και διαρκούς συνδρομής εκ μέρους του κράτους και της στροφής των ιδρυμάτων προς εύπορους χορηγούς και ιδιωτικούς φορείς. Τούτο εκφράστηκε με τη συνεκτίμηση των ενδιαφερόντων της αρωγού κοινότητας κατά την υιοθέτηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και την αύξουσα ευαισθητοποίηση των ιδρυμάτων για τις πραγματικές κοινωνικές ανάγκες, που αντανακλάται στην τεράστια διαφοροποίηση των προσφερόμενων εκπαιδευτικών υπηρεσιών και δραστηριοτήτων. Αυτή η ιδιομορφία απέτρεψε, κατά τον 20ό αιώνα, τον άμεσο έλεγχο των πανεπιστημίων από την κεντρική κυβέρνηση και συνέβαλε στην αυτόνομη ανάπτυξή τους.⁵⁹ Εντούτοις, η σχέση των ανώτατων ιδρυμάτων προς το κράτος δε θεωρείται πλέον το κύριο αιτούμενο του προβλήματος της αυτονομίας: στις οικονομικά προηγμένες χώρες, η εκπαιδευτική πολιτική που ακολουθείται διεθνοποιείται με αλματώδεις ρυθμούς,⁶⁰

58. B.R. Clark, «The problem of complexity in modern higher education», στον τόμο *The European and American University Since 1800*, ό.π., σ. 263-279, εν προκειμένω σ. 269-270.

59. M. Trow, «Comparative perspectives on British and American higher education», στο *The European and American University*, ό.π., σ. 280-299, ειδικότερα σ. 286-288. Η θεσμική αυτονομία, δηλ. η ικανότητα ενός θεσμού να προασπίζει την ταυτότητα και την αποστολή του, αποτελεί συνάρτηση, όχι τόσο των διαθέσιμων πόρων, όσο και της πολλαπλότητας ανταγωνιστικών πηγών οικονομικής του ενίσχυσης. Αντιθέτως στη Βρετανία, η άμεση επέμβαση της κυβερνητικής πολιτικής στην ιδιωτική ζωή των πανεπιστημίων, έπρεπε να αντιπαρέλθει τις παραδόσεις περί αυτονομίας (που απέρρεαν από το υπόδειγμα της Οξφόρδης και του Καϊμπριτζ) και την εμπειρία αυτοδιοίκησης των ιδρυμάτων. Η επίδραση της αγοράς ωστόσο, στον βρετανικό ακαδημαϊκό και πνευματικό βίο δεν μπορεί να θεωρηθεί ευκαταφρόνητη, βλ. προς τούτο, Sh. Rothblatt, *The Modern University and its Discontents*, ό.π., σ. 419 κ.ε.

60. Βλ. ενδεικτικά, Δ. Γ. Τσαούσης, «Η εκπαιδευτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης», στο Δ. Γ. Τσαούσης, *Ευρωπαϊκή πολιτική-Βασικά κείμενα για την παιδεία, την εκπαίδευση και την κατάρτιση*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1996.

ώστε το πλέγμα των διεθνών υποχρεώσεων των πανεπιστημίων να προσλαμβάνει αύξουσα σημασία. Η προϊούσα λήψη αποφάσεων στο πλαίσιο διεθνών οργανισμών και η συνακόλουθη διεθνοποίηση προτύπων και πρακτικών επανατοποθετεί τη διάσταση της αυτονομίας στο επίπεδο της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας και οικονομίας (γεγονός άγνωστο για το πανεπιστήμιο που λειτουργήσει στα όρια του εθνικού κράτους).

Ανάλογη πρόκληση για την ταυτότητα του θεσμού αυτού δημιουργεί το εγχείρημα σαφούς οριοθέτησης δύο ενδοσυσχετιζόμενων διαδικασιών, της ακαδημαϊκής διδασκαλίας και της έρευνας. Στο βαθμό μάλιστα που η αξιοποίηση της σύγχρονης επιστήμης και των πάσης φύσεως εφαρμογών της (οικονομικών, τεχνολογικών, στρατιωτικών) αναγορεύεται σε πρωταρχικό στόχο των σύγχρονων κοινωνιών, καθίσταται πλέον επιτακτικό το αίτημα αποδέσμευσης των ακαδημαϊκών θεσμών από εξωγενείς επιδράσεις, αναιρετικές της αυτόνομης υπόστασής τους. *Η συμβατότητα της εξωγενούς προέλευσης και κάλυψης των διογκούμενων ερευνητικών δαπανών με τη διατήρηση της κριτικής διάστασης του πανεπιστημιακού θεσμού, συνιστά κρίσιμο αίτημα του αμέσου μέλλοντος.*

7. ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Παρά τους διαρκείς μετασχηματισμούς του στη διάρκεια των επτά τελευταίων αιώνων, το πανεπιστήμιο δεν παύει να συνιστά θεσμό με σταθερότητα και διαχρονική συνέχεια και βιωσιμότητα, η κριτική λειτουργία του οποίου εξακολουθεί να παραμένει ο ακρογωνιαίος λίθος της αυτόνομης πνευματικής του πορείας που τόσο αμφισβητήθηκε από τους εκάστοτε διαθέτοντες πολιτική ή και θρησκευτική εξουσία. Το σύγχρονο πανεπιστήμιο ως επίτευγμα της ευρωπαϊκής πνευματικής ζωής ανακεφαλαιώνει αξίες, πνευματικές παραδόσεις και κανονιστικές αρχές που συνέβαλαν καθοριστικά στη διαμόρφωση του σύγχρονου ευρωπαϊκού πολιτισμού. Η ιστορική εξέλιξη των πανεπιστημιακών θεσμών δεν αποτελεί απλή αντανάκλαση των διαδικασιών κοινωνικής διαφοροποίησης, ούτε μονομερές επακόλουθο της δημιουργίας νέων εκπαιδευτικών αναγκών, εγγενών στις ευρύτερες διεργασίες εκκοσμίκευσης και εκσυγχρονισμού των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Αντιθέτως, πρέπει να θεωρηθεί ως προϊόν διαρκών αναζητήσεων και προβληματισμών

σχετικών με την έρευνα της αλήθειας και την καλλιέργεια της γνώσης, αλλά και με τη *φύση*, την *ταυτότητα*, το *νόημα* και την *ιδιαιτερότητα* της ανώτατης εκπαίδευσης και των θεσμών της. Οι καταβολές του σύγχρονου πανεπιστημίου πρέπει να αναζητηθούν στο μεσαιωνικό ιδεώδες της *universitas*, η αναβίωση όμως του θεσμού ήταν έργο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του κύκλου του Βερολίνου στις αρχές του 19ου αιώνα: η σύγχρονη ιδέα του πανεπιστημίου αντλεί πολλά από το όραμα του Humboldt για ενότητα διδασκαλίας και έρευνας, μετάδοσης και προαγωγής της γνώσης, στο πλαίσιο της υπαγωγής επιμέρους γνωστικών αναζητήσεων σε ένα ενιαίο παιδευτικό ιδεώδες.

Το αίτημα της καθολικότητας του πανεπιστημίου εξακολουθεί να διασώζεται, όχι μόνο στο γεγονός σύνθεσης των πνευματικών δραστηριοτήτων και ενεργημάτων, αλλά και στη δυνατότητα εκφοράς ενός είδους λόγου με καθολικές αξιώσεις ισχύος, στη βάση ρυθμιστικών αρχών αναζήτησης της αλήθειας σε μια ευρύτερη κοινότητα ακαδημαϊκής συζήτησης με αμοιβαίως αποδεκτές κανονιστικές δεσμεύσεις. Το πανεπιστήμιο αποτελεί σύνολο ανθρώπων αλλά και *θεσμικών διευθετήσεων*, ικανών να διασφαλίσουν τη λειτουργία της επιστημονικής γνώσης στα όρια μιας θεσμικά αυτοδιοικούμενης κοινότητας: η αυτονομία αυτή ως αποκλεισμός ενδεχόμενων ετεροπροσδιορισμών διακρίνει μια κοινότητα *επιστημικά*, *γνωστικά* και *κανονιστικά* προσανατολισμένη στις επιταγές της εκκαθολικευμένης και διυποκειμενικά έγκυρης γνώσης. Αυτή η ουσιαστική δυνατότητα μιας αυτόνομης πνευματικής πορείας συνθέτει το περιεχόμενο της κρίσιμότερης επιλογής που διανοίγεται στα σύγχρονα πανεπιστημιακά ιδρύματα στην αυγή του 21ου αιώνα. Παρά τις κρίσιμες καμπές στη μακρόχρονη εξελικτική του πορεία και τα επιτεινόμενα προβλήματα ενός μεταβαλλόμενου κοινωνικοοικονομικού περιβάλλοντος, ο θεσμός αυτός εξακολουθεί να περικλείει δημιουργικές προσδοκίες για αναβάθμιση του ρόλου του στην κοινωνία και τη ζωή.